

KINCSESTAR

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
EGYPENGŐS KÖNYVTÁRA

14. SZ.

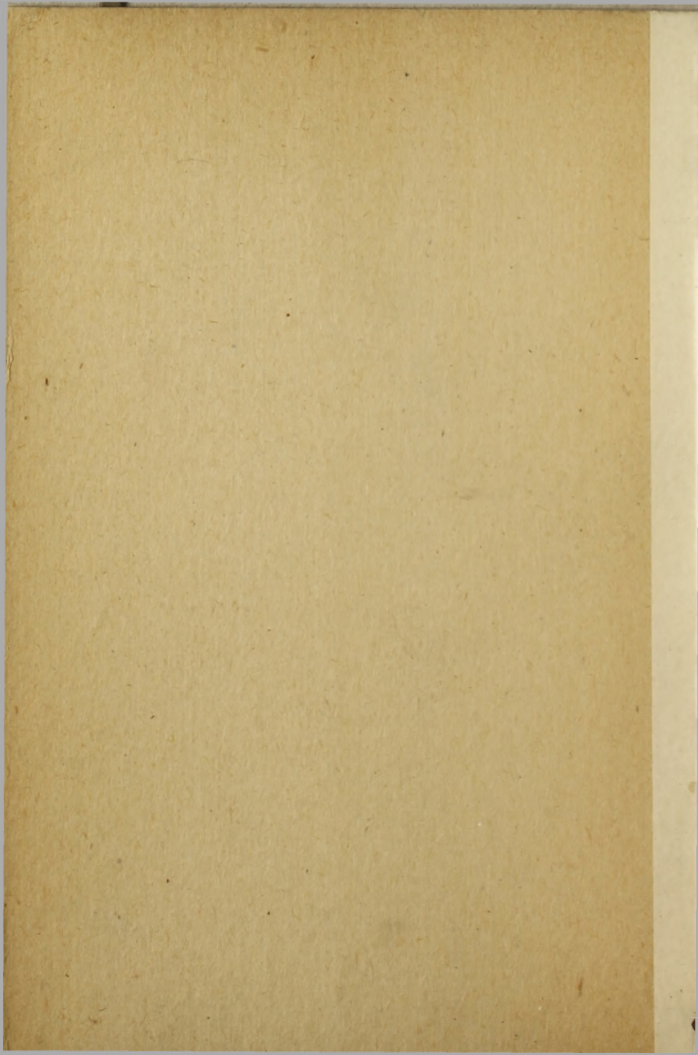
113.276

A KÖZÉPKOR

IRTA

BARTONIEK EMMA

BUDAPEST
MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

A KÖZÉPKOR

A Magyar Szemle Társaság tulajdonában levő
„Old Kenntonian Style” anyadúcokkal szedte és nyomta
a Tipográfiai Műintézet, Budapest, V. Báthory-utca 18

K I N C S E S T Á R

A KÖZÉPKOR

IRTA

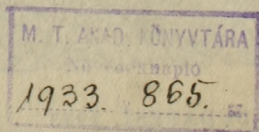
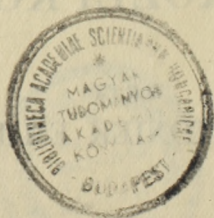
BARTONIEK EMMA

BUDAPEST, 1933

KIADJA A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

113276

A KÖZÉPKOR

BEVEZETÉS

Középkor, — ez a szó sokakban valami sötét, barbár idő képzetét kelti, egy korét, mikor zsarnokság, ököljog, nyers erőszak uralkodtak, rablólovagok garázdálkodtak s állandó bellum omnium contra omnes dúlt Európaszerte. Persze a történetírás rácsfol erre a történetellenes felfogásra, s az alábbi rövid összefoglalásból is más kép fog kibontakozni a „középkorról”, a Krisztus után 500-tól 1500-ig eltelt ezer évről — nálunk, magyaroknál a honfoglalástól a mohácsi vészig lepergett fél ezredévről. Középkornak szokás nevezni ezt a hosszú periódust, tehát átmenetnek a megelőző görög-római világból a XVI. századdal beköszöntött új időkbe. Pedig ez a „középkor” új élet kezdete. Új erők törnek elő Európa északán, addig a történetben nem szereplő területeken, új népek lépnek fel, s veszik át földrészünk vezetését az ókor uraitól. Megalakulnak a nemzetek, melyek Európát ma is lakják, s megalapulnak az új keresztény államok, a mai európai államrendszer alapjai. Az építés kora volt ez a tíz század, fiatal népek hatalmas építő munkájáé, kik átvéve az ókor civilizációjának nagy értékeit, azokkal a maguk igényeihez mért új életformákat teremtettek meg.

E hosszú, ezeréves — nálunk, magyaroknál félezeréves — korszak alatt természetesen mélyreható

változások állottak be a népek, emberek életében. Hosszu volt az út a népvándorlási hadak kunyhóitól Nagy Károly palotáiig, Szent István faházaitól Mátyás király váráig, még hosszabb a katakombáktól a Szent Péter-bazilikáig. Ahogy kezdetét sem lehet e korszaknak egy eseményhez, egy évszámhoz fűzni, hanem csak hozzávetőleges terminussal jelölni, úgy az 1500-as év is csak külsőleges, jobb híjján használt zárókö. Nem a XV. században, hanem már a „felhős és mozgalmas” XIII.-ban kezd a középkori élet, gondolkodás átmodulálni az „újkorba”.

Próbáljuk tehát megismerni — nem a középkori nagy politikai, hadi eseményeket, hanem — a középkori népek belső életét, s megérteni a középkori embert, az ő sajátos államát, társadalmát, gazdálkodását, szellemi életét, s mindenekelőtt lássuk a középkori történet kétségtelenül legfontosabb tényezőjének, az egyháznak munkáját ezekben az időkben.

EGYHÁZ ÉS VALLÁS

Szent István az ő államában, „királyi palotájában” az első helyet a vallásnak, a másodikat az egyháznak adta, igen jellemzően arra a döntő fontosságú szerepre, melyet a katolikus hit s a római egyház a középkori élet minden megnyilvánulásában játszott és igen jellemzően a korra, azokra a népekre, melyekkel szemben az egyház az ő moralitásukat, vallásukat messze túlszárnyaló vallásnak hirdetője, s egy az ő műveltségüket messze felülmúló kultúrának, a római-görög civilizációnak egyetlen letéteményese. E magasabb kultúrából átvett, tisztultabb erkölcsiséget oktató hit a fiatal népekben olyan kétely nélküli tiszteletet fakasztott az egyház és tanítása iránt, hogy szí-

vesen rendelték alá magukat a krisztusi hit törvényeinek és szívesen ismerték el irányítóul a hithirdető egyházat az egyén, a társadalom, az állam életében.

A középkori államok kialakulása korában — a IV. től a VI. századig — az egyház már kiépített szervezetével vállalkozhatott a római birodalom területén és az azon kívül letelepedett ifju népek s új államaik szellemi vezetésére. A római pápaság áll élén az országok szerint, azok keretein belül megszervezett új egyházaknak. Ez új európai királyságok népeit a katolikus, vagyis általános hit tartotta össze, foglalta egységbe: a széttördelt római birodalom univerzalizmusa helyére, a birodalom romjain felépült, vagy annak határain túl alapított európai országokban Krisztus vallásának római katolicizmusa lépett. Ezt fejezi ki a kora-középkori himnus a Szent Lélekről, mondván: „A nyelvükben és erkölcsükben különböző népeket Te egyesítéd Uram!”¹

Mi szerepe volt tehát e hitnek, az egyháznak a középkor államában? Az egyház egy ideálisan tisztult államcélú tűz a fejedelem és a nép elé. Ez a cél, melyet a kora-középkori keresztény királyságok — később a mi Szent Istvánunk is — elfogadtak, a szent ágostoni Civitas Dei: Isten-állama. Szent Ágoston (†431) a betörő germánok halálos csapásai alatt összeomló római állam bukása fölött keresett vigasztalódást egy, a rómainál tökéletesebb, soha el nem múló állam megkonstruálásában. Ez az égi és földi Isten-állama. Az utóbbi a földön élő jó keresztények öntudatlan, államokfölötti, ideális egyessége, melynek túlvilági

¹ Ebben a fejezetben részletesen csak a középkori egyház és állam egymáshoz való viszonyát fogjuk tárgyalni. Hogy mi szerepe volt az egyháznak a középkori társadalomban, gazdasági és szellemi életben, azt az ezekről szóló fejezetekben fogjuk érinteni.

megfelelője a már elhalt jó lelkek egyessége Istenben. E két Isten-állama a világ végén össze fog olvadni. Van állama az ördögnek is — a civitas diaboli — a földön a rossz emberek öntudatlan, ideális egyessége, a túlvilágon az elkárhozottaké. A földi és égi Isten-állama az eszmény, melynek földi megvalósítására: az alattvalók jó keresztényekké nevelésére, s evvel a túlvilági Isten-állama kiérdemlésére bűzdítja az egyház a keresztény fejedelmeket. Ez ideális állam-cél kihatott az egész középkorra, s átszöve idegen, aristotelészi szálakkal, aquinói Szent Tamás elgondolásában továbbfejlesztve, kielemezhető a későbbi állam-elméletekből is, míg a XIV. századi laikus jogtudomány kiépíti — régebbre visszamenő elemekkel vegyítve — népfelügyelet-elméletét, melynek középkori realizálása a rendi állam.

Szent Ágoston elgondolásának, ez állam-célnek ápolója természetesen az egyház, mely morális követeléseire kifejezetten, személyszerint is kötelezni tudja a fejedelmeket, kik a középkorban, különösen annak korábbi századaiban az államokat jelentik. Az egyházi felavatás (szentelt olajjal való felkenés és koronázás) nyújtja az alkalmat s eszközt az egyháznak ahhoz, hogy az uralkodókat esküvel kösse le a szent-ágostoni Isten-állama polgárához méltó kormányzás: a hit, igazság, jog és béke oltalmazása mellett. A koronázási eskü a középkori államhatalomnak egyetlen reális korlátja, mindaddig, míg a XIII.—XIV. század óta ki nem alakul a rendiség a maga országgyűléseivel, király-választási feltételeivel, ellentmondási, sőt fegyveres ellenállási jogával.

Az állam nem nélkülözheti az egyházi rendnek, mint a korábbi középkor egyetlen művelt osztályának közreműködését az állami és politikai életben, az egyház viszont rá van utalva az államhatalom védelmére.

Egyház és állam a középkorban elválaszthatatlanok, céljaik a szent-ágostoni elgondolásban kiegészítik egymást, s ha közöttük sokszor ellentétekre, sőt fegyveres összeütközésekre került a sor, úgy ez a korábbi középkorban, mely a XIII. századdal lezárul, csak az állami és egyházi hatalom megosztása, a kompetenciák körül folyt.

Egyházi férfiak (püspökök,) ülnek a fejedelem tanácsában, részt vesznek diplomáciai küldetésekbén, — már csak a nemzetközi latin nyelv ismerete miatt is — az állami közigazgatásban; hatalmas birtokaik után kiállított katona-kontingensekkel értékes elemei a hadszervezetnek, némelyikük maga is jó katona, neves hadvezér. Az egyházi férfiak döntően befolyásolják a középkori uralkodókat. A vallás parancsa, az örök élet reménye, az elkárhozástól való félelem gyakorta döntött olyan kérdésekben, hol később csak államérdeket, vagy politikai, nemzeti, hatalmi és más vallásmentes szempontokat látunk érvényesülni. Ha Szent Gellért a szószeőről szigoruan megintette a negyven magyar urat leölető Aba Sámueit, ugyanazt tette, mint a IV. században Szent Ambrus milánói püspök Nagy Theodosius császárral, ki Szalonikiben, az elfajult sportszenvedélyében fellázadó cirkuszi közönségből vagy 7000-et leváगतott. Pedig mindkét eset a katolicizmus válságos pillanataiban történt, mikor az államhatalom birtokosa: a fejedelem döntött a katolicizmus fenntartása fölött, s mégis mindkét uralkodó meghajolt a vallás parancsát eléjük táró főpapok előtt. A középkornak ugyanis — a felfelbukkanó eretnek mozgalmak ellenére is — még oly töretlen a hite, hogy ekkor nem volt uralkodó, vagy államférfi, ki ne rettegett volna — egyházi átok esetén — az utolsó kenet nélküli halál rémétől. „Így lettem én el . . . nem gyónva, kenve, nem ál-

dozva meg, nem vetve számot, sőt számolni küldve minden hamisságaimmal fejemen, Irtóztató! Irtóztató! Irtóztató! Ha van belőlem benned vér, ne tórd ezt!" panaszolja Hamlet apjának szelleme is.²

A király hatalmas politikai és gazdasági előnyökkel, birtokok, felségjogok átengedésével, bírói fórumaitól való mentesítéssel viszonozza az egyháznak nélkülözhetetlen szolgálatait. Az így megadományozott s kiváltságokkal felruházott érsekek, püspökök, apátok pedig beleilleszkednek az állam és társadalom hűbéri szervezetébe: korona-vazallusok lesznek. A széleskörű állami jogokkal kapcsolatos érseki, püspöki, apáti stallumokra a király nevezi ki a főpapot, ő is iktatja be méltóságába, ami a középkor szimbolizáló hajlama szerint és egyéb publikáló eszköz híján egy, a főpapi méltóságot jelképező jelvény, pl. pástorbot, vagy gyűrű átadásával történt. Az új érsek vagy püspök viszont leteszi a hűbéri esküt a fejedelemnek, mint a többi világi — vazallus. Így történt ez az állami (királyi) hivatalokba való beiktatásnál is. Ez a kinevezési és beiktatási forma az investitura, vagyis valamely tisztségnek, vagy jognak azt a tisztséget, vagy jogot szimbolizáló jelképpel való átruházása, a nyilvánosság előtt, annak tudomására. Nálunk, magyaroknál ez az „investitura” nem szokásos, ami lényeges különbség a nyugattól.

Ami mármost a királyok püspök-kinevezési és beiktatási, (invesztiáló) jogát illeti, egészen természetes, hogy ez súlyos visszaélésekre is vezethetett. A fejedelmek nem mindig lelkipásztori rátermettség szerint választották meg püspökeiket, hanem elsősorban megbízható hiveket, (olykor jó katonákat!) kerestek

² Talán szabad Shakespeare-nek, az újkori embernek ezeket a sorait idézni, melyek a középkorra is jellemzők.

maguknak, sőt előfordult főpapi stallumok pénzért, vagy általán anyagi előnyért való adományozása is. Ez a Simon mágusról (Apostolok cselekedetei, VIII., 18.) simoniának nevezett visszaélés később jelenti egyházi javadalmaknak minden, nem a kánoni szabályok szerinti betöltését, világiak, elsősorban az állandó általi átruházását. A cluny-i bencés apátságból kiinduló, az egyház és egyháziak teljes megreformálását célul kitűző mozgalom azután a XI. század folyamán az egyházi kinevezések terén is döntő fordulatot hozott. A reform hívei a XI. században a pápai trónra is eljutván, teljes erővel indul meg az egyház küzdelme a cluny-i program végrehajtására: benne a simonia vagis világi főpap-kinevezések s a papok házassága eltiltására. E követelések jogosságát mindenki elismerte, megvalósításukért világiak is küzdöttek különösen Németországban, hol a reformot éppen a világiak kezdi, elsősorban III. Henrik császár. Viszont a fejedelmek, kik széleskörű privilégiumokkal és hatalmas hűbér-birtokokkal látták el az egyházat — a terménygazdálkodó korábbi Középkor nem ismer más adományt, mint földbirtokok, vagy felség-jogok átengedését és immunitásokat³ — nem mondhat-
tak le arról a jogról, hogy szavuk legyen a főpapok: korona-vazallusok kinevezésénél. És olyan uralkodók idején, mint a németeknél a X.—XI. században a három Ottó s az első három Henrik, vagy Angliában Hitvalló Eduárd, nálunk Szent István, a királyi főpap-kinevezések nem is jelentettek veszedelmet és nem véletlen, hogy az investitúra-harc éppen IV. Henrik ellen indult meg. Igaz, hogy VII. Gergely sem volt az az egyéniség aki a harc elől kitért volna. Komplikálta a helyzetet

³ Lásd ennek értelmét az államról szóló fejezetben.

az a mélyreható különbség is, mely az itáliai és az Alpokon inneni főpapság között fennállott. Itáliában ugyanis a főpapság nem hűbértartó, az olasz klérus féltve őrizte függetlenségét az itáliai és német fejedelmektől, s nem lett ezek hűbéreseivé. De nem ismerték Itáliában a magán-egyházak intézményét sem, vagyis az olyan egyházakét, melyeket valamely földbirtokos alapított birtokán, ő tart fenn, s ő nevezi ki annak papját is. Megtörtént, hogy ilyen magán-egyházak papi stallumaiba egészen méltatlan, még pappá sem szentelt egyén került, hiszen a földesúr előtt sem a lelkipásztori rátermettség döntött, hanem, hogy megbízható hívét jutalmazza. E magán-egyházaknak utódai a kegyúri egyházak.

Az 1122-ben II. Callixtus és V. Henrik között Wormsban létrejött kompromisszum lezárta e küzdelem első fejezetét, anélkül azonban, hogy az egyház és állam kompetenciáit egyházi kérdésekben megoldotta volna. A harc tovább folyt, súlyosbítva immár Itália, sőt az egész kereszténység fölötti uralom kérdésével. Mert az egyház céljai, ahogy azokat először VII. Gergely tűzte ki teljes világossággal, sokkal nagyszabásúak voltak, sokkal magasabbra törtek: a szent-ágostoni Civitas Dei földi megvalósítására. Ezt jelölte ki VII. Gergely a cluny-i reformmal megtisztított egyház feladatául, megvalósíthatni pedig úgy vélte, hogy az összes keresztény fejedelmek hűbéresekként rendeljék magukat alá a pápának, mint szent Péter utódjának és Krisztus földi helytartójának. Így a pápa főhűbérurasága alatt egyesülnének az összes keresztény népek, hogy a pápa vezetése alatt megvalósíthassák a földi, s kiérdemeljék az égi Isten-államát. Grandiózus terve volt ez Európa népei egyesítésének, de nem volt megvalósítható. Csak egy hatalmas vállalatra sikerült a pápaságnak az egész nyu-

gati kereszténységet egyesítenie: a pogány kézre jutott Szentföld visszavívására indított keresztes hadjáratokban. S e keresztes háborúk idején éri is el a pápaság középkori hatalma csúcspontját, melyet azonban rohamos hanyatlás követ. Már a XIII. század derekán még a keresztes háborúkat is megzavarja egyház és állam küzdelme, s II. Frigyes egyházi átokkal sújtottan vonul be Jeruzsálembe.

VII. Gergely említett terve, melyet utódai sem ejtettek el, bővítette és komplikálta az egyház és állam közötti problémákat. Mert e problémák természetesen megvoltak, mióta pápaság és keresztény királyságok voltak, hiszen oly szoros kapcsolatok és együttműködés mellett, melyben egyház és állam munkálkodtak azonos céljaikon, ez nem is lehetett máskép, a két faktor minden egycélúsága és egymásrautaltsága ellenére sem. De ilyen éles ellentétekké nem fajultak az investitúra-harc előtt. Mig e hosszú küzdelem eleinte inkább az investitúra, a pápaságnak az egyes országok egyházi ügyeire való befolyása körül mozgott, addig a XIII.—XIV. század fordulója óta a pápaság és az egyes világi hatalmak egymáshoz viszonyának, sőt az egész Európa fölötti uralomnak kérdése nyomul előtérbe. Kié legyen az állam és az egyház hatalmát jelképező két kard? Kié legyen a teljes hatalom a másik felett? S itt már nem annyira a XIII. században II. Frigyes elbukott német királyság áll szemben a pápasággal — ámbár Bajor Lajos egyik legádázabb ellenfele — hanem az új erőre ébredő francia királyság. VIII. Bonifác — hogy e küzdelem legmarkánsabb harcosát idézzem — a szentszékeknek követelte mind a két kardot, mint VII. Gergely, vagy III. Ince. Hosszu, szenvedélyes, szélsőséges politikai és irodalmi harc indult meg egyház és állam egymáshoz való viszo-

nyáról, melyben az állampártiak — a francia királyoknak főkép IV. Fülöpnek, de Bajor Lajos német királynak is hivei — a pápaságtól és általán az egyháztól minden világi hatalmat el akartak venni, mind ezek felé helyezve a világiaktól összehívott zsinatokat, az egyes országok egyházait pedig az illető országok szervezetébe, királyaik hatalma alá akarták helyezni.

Nem új eszmék voltak ezek, egyik fél részéről sem. VIII. Bonifác híres bullája a két kardról egy XII. századi párizsi theologiai professzor művein alapszik, a francia és német királyok publicistái pedig szintén régebbi állami törekvéseket, gondolatokat éleznek ki pápaellenes irányban. Új itt is csak az a kiméletlenség volt, az a szélsőségesség, mellyel az állampártiak, főkép a Bajor Lajos környezetéhez tartozó páduai Marsilius az ő híres „Béke védőjében” a pápaságot támadta, s nép-felségi elmélete kedvéért az egyház egész hierarchikus és monarchikus szervezetét kárhoztatta. Sajnos, az egyházban már a XIII. század vége óta, de különösen az avignoni időkben lábrakapott kevésbé épületes állapotok meggyengítették azokat az erkölcsi tőkét, melyeket az egyház a XI.—XIII. században gyűjtött. A XV. században aztán, a renaissance és humanizmus korában, a pápaság és biborosok műpártoló és humanista kedvtelései mögött az egyház valódi céljai háttérbe szorultak. Még fájdalmasabb, hogy a tagok sem voltak jobbak a főnél, s ha egyes messze kimagasló egyéniségek, szent férfiak és nők a XIV.—XV. században is ékesítették az egyházat: szent Hildegard, Brigitta, majd sienai szent Katalin, tolentinoi szent Miklós, ferreri szent Vince és mindenekfölött az értünk, magyarokért küzdő Kapisztrán János, az egyházat főkép a XV. században és főkép Itáliában, Rómában, — kevésbé Németországban vagy Hispániában — súlyos beteg-

ségek gyötörték, az egyház és tanai ellen mind hangosabb ellentmondások hangzottak el. Reform után áhítozott mindenki, reform után az egyház „fején és tagjain”. A XV. századi, Zsigmond császár által összehívott s világiak által döntően befolyásolt, túlságosan népes és vegyes összetételű zsinatok nem tudtak alaposan javítani a bajokon, de nem tudott a pompázó és költséges építkezésekbe, humanista kedvtelésekbe merülni a pápaság sem. Csak természetes, hogy az általános reform helyett az egyes államokkal kötött konkordátumokkal a pápaság sokat veszített tekintélyben és az egyes országok egyházaira bírt befolyásából, amit aztán a fejedelmek nyertek meg. Ehhez járult, hogy a XIV. században a császár-választásra minden befolyását elvesztette, s csupán a császár-koronázás joga maradt meg, de ennek sincs többé jelentősége, amióta a választó-fejedelmek többsége által megválasztott császár nem köteles magát megkoronáztatni, hanem teljes jogu császár már a választás alapján.

Az egyház tehát, mely a középkor kezdete óta mintegy a XIII. századig, vagyis a korábbi középkor lezáródásáig, egyre növekvő jelentőségű és befolyású tanácsadója, célkitűzője, vezetője sőt ura az államnak (királynak), a XIV. század óta, tehát a középkor alkonyán, a világi fejedelmek alárendeltjévé kezd lenni, melyet e fejedelmek alárendelnek államaik és dynasztiáik céljainak, sőt még ezen is túlmenve, vallási ügyekben is uralmuk alá próbálnak hajlítani, mely törekvés a XV. századi nagy zsinatok idején észlelhető. Az a lelki és erkölcsi hatalmasság, mely a XII.—XIII. században egész Európát keresztes háborukba tudta vezetni, a XV. században felismerően a szörnyű török veszedelmet, az ez ellen indítandó cruciatak tervezésénél egyedül maradt a ma-

gyar királysággal, s túrnie kellett a többi keresztény fejedelem önző, bizalmatlan, rideg és rövidlátó visszatartását.

EDDIG a pápaságról, világi papságról, s ezeknek az államban elfoglalt szerepéről volt szó. Ha azonban a politikai és államélet zajától visszavonulva e hatalmas szervezetnek, hogy úgy mondjam magánéletét akarjuk megismerni, akkor megjárván a római kuria, az érseki és püspöki székhelyek palotáit, fel kell keresnünk a kolostorok, remeteségek celláit, templomait, kórházait, könyvtárait is.

Remeteségek először az egyiptomi keresztények között alapultak, a Nilus-menti sivatagokba vonult aszkéták, coenobiták, eremiták között, a IV. században. A világgal szakított, csak a vallásos gyakorlatoknak és szemlélődésnek élő remeték, akik egy közös fő: apát vezetése alatt éltek és szerény igényeiket saját kezük munkájával elégítették ki, voltak e nagyra hivatott intézmény első úttörői. Férfi és női kolostorok épültek, s e tiszteletet parancsoló életű remeték sok követőre találtak. Az új hivatás elterjedt előbb a római birodalom keleti részében, Kis-Ázsia, Szíria vidékén egészen Perzsáig, s már a IV. század közepén Rómába is átszármazott. Már a IV. század folyamán több kolostor alapul Galliában, Dalmáciában, sőt Irországbán és Skóciában is. A különböző területek kolostorai életét azonban még nem fűzte egybe egy közös szabályzat, mindaddig, míg nursiai szent Benedek (†534) regulája egyeduralomra nem jutott az egész nyugati kereszténységben és ki nem szorította az addigi, tulságosan sokféle kolostori szabályzatokat. A bencés-szabályzat szerint a szerzetesi élet célja Isten szolgálata. E szolgálat teszi szükségessé

a feltétlen engedelmességet, melyet a szerzetesek előljárójuknak, a maguk választotta apátnak fogadnak. Életmódjuk, teendőik a nap minden órájára megvannak szabva s imádság, ének és egyéb vallásgyakorlatok mellett főfoglalkozásuk a földművelés és kézművesség. Ora et labora a benedek-rendi jelszó, ima és munka a bencés foglalkozása. Szent Benedek a testi munkát írta elő fiainak, maga által sem sejtett gazdasági misszió alapjait vetve meg e rendelkezésével a majdan a kereszténység számára meghódítandó barbár területeken. A szerzetesség másik, Benedeknél nem kisebb irányítója Cassiodorus Senator volt (†583 körül) előkelő római család sarja, mint Benedek is, aki politikai tervei kudarcán elkeseredve kolostorba vonult, hol tudományos munkával foglalkozott, s a kolostorokba bevezette a római-görög világi műveltség ápolását. Evvel a szerzetesség számára a fizikai munkával egyenlő fontosságú, az európai keresztény kultúra kialakulásában pedig egyenest döntő jelentőségű élethivatássá tette a tudományos munkát.

A bencés-szabályzat elterjedése előtt azonban különös jelentőségre tettek szert az ir és skót kolostorok és szerzetesek, akik a VI. és VII. században, a frank birodalom sajnálatos vallási és egyházi viszonyain segítendő, szigetországi kolostoraik mintájára Franciaországban is kolostorokat alapítottak. De már szent Benedek szabályzatát követik az angolszászok, kik hűséges kapcsolatban és engedelmességben Rómához — az irek bizonyos önállóságra tettek szert izolált szigetükön — a süllyedő Meroving-kor viharaiiban teljesen demoralizálódott nyugati frank egyház reformálásával s az ifjabb keleti frank egyház megszervezésével tűntek ki a VIII. század folyamán, különösen Dél-Németországban és Thüringiában. (Szent Bonifác.)

Sorsdöntő fordulatot hozott nemcsak a IX.—X. századi dezolált franciaországi, hanem, mint azt fön-
tebb már érintettük, az egész katolikus egyháznak,
sőt egész Európa népeinek sorsában is a Cluny-ből
kiindult reform-mozgalom. E reform a 910-ben
francia püspökök és nemesurak által közösen alapított
cluni-i kolostorban öltött először reális formát, célja
a szerzetesi élet szigorának helyreállítása, a (IX.
században élt) anianei szent Benedek művének be-
tetőzése. A szerzetes főbb kötelességei az alázat és
önmegtagadás erényeinek gyakorlása, egyéni tulaj-
donról való lemondás, az órákra beosztott, a szerze-
tesek főfoglalkozását képező zsoltár-ének és isteni-
tiszteletek végzése.

A szerzetesi életbe Cluny bizonyos arisztokratikus
vonást vitt be: tagjai részben a főnemesi rendből
kerültek ki, s a cluny-i célok között legfőbb helyen
az istentiszteletek állottak — természetesen a kari-
tativ munka mellett, mely nélkül kolostort elképzelni
sem lehet — míg a fizikai munka a kolostor bérlőire és
szolgáira maradt. A bencés-szabálytól való ez arisztok-
ratikus eltérés aztán kiválasztott egy újabb törekvést
az eredeti szabályhoz való visszatérésre, melyet előbb
1084-ben szent Brunó a karthauzi-rend alapításával
(a grande Chartreuse-ben), majd 1098-ban Róbert
apát a cisztercita-rend megalapítója (Citeauxban)
váltottak valóra. A ciszterciek is szent Benedek
szabályai szerint élnek, csakhogy azt eredeti szigorú-
ságában követik, mindenekelőtt kitűnnek földműves
munkájukkal, a már nem bérbeadott, hanem maguk
kezemunkájával megművelt birtokaikon, s nagy érde-
met szereznek a német keleti kolonizációban: a szlá-
voktól elhódított Elba-menti és azontuli területeken,
vagy nálunk a Bakonyban és Fogarasban, a vadon
és ugaron fekvő területek megművelésével, emberi

megélhetésre alkalmassá tételével. A tudósmunkában is kiveszik részüket, de a művészet — könyv-illusztrálás, egyházi zene — többet köszönhet Cluny-nek. Nem keresték a ciszterciek még rendjük számára sem a gazdagságot, s a rend legnagyobb tagja: clairvaux-i szent Bernát az apostoli szegénység hirdetője volt. A szegénység Istennek tetsző és Krisztus által hirdetett állapota mind szebb és keresztényibb életformának kezdett aztán feltűnni a XII. század végétől, nem kis részben a keresztes háborúk óta lábra kapott luxus reakciójaképp. Európa e keleti vállalatait ugyanis olasz városok saját kereskedelmi előnyeikre kitűnően fel tudták használni, s rajtuk igen meggazdagodtak, ami természetesen az emberek életmódjának fényűzőbbé válásával és az igények megnövekedésével járt.

A szegénységi mozgalom először Dél-Franciaországban lépett fel nyíltan, mégpedig forradalmi formában: a Valdus Péter gazdag kereskedőről, e mozgalom megindítójáról „valdenses”-nek nevezett szekta fellépésével (a XII. század vége felé). Sok hajtása, különféle nevű propagálói voltak e borzalmas szélsőségekben magukat kiélő mozgalmaknak, melyek mozgatói uton-utfélen szónokolva, hatalmukba kerítették a nép szélesebb rétegeit. Végül is a szektárius, a vallásról gazdasági és társadalmi térre is átcsapó mozgalmaknak fegyveres elnyomása után (a XIII. század első felében) az apostoli szegénység keresztény eszméjének minden salaktól megtisztított bajnoka lépett fel assisi-i szent Ferenc személyében. Az általa alapított új: minorita-rendnek célja az igehirdetés, főkép a városok és falvak alsóbb néposztályainál, (e korban már a városi lakosság is számot tesz), mert a szónoklás fontosságát a szekták izgatásai szomorúan dokumentálták. A minorita vagy fran-

ciskánus rend tagjai a teljes apostoli szegénység megvalósítására törekszenek, úgyannyira, hogy míg az eddigi rendek csak az egyes szerzetesek számára tiltják meg az egyéni tulajdont, addig szent Ferenc még rendjét is eltiltja bármely vagyon birtoklásától, s a minoriták, szent Ferenc fiai koldulásból tartják fenn magukat. Ez azonban nem volt soká lehetséges, a koldulás elfajult és diszkreditálódott s a rend kénytelen volt a teljes vagyonnélküliségről lemondani, annál is inkább, mert a rend egy főcélja mint már említettük a prédikálás lévén, igen nagy súlyt kellett helyezni a szerzetesek szónoki, általán tudományos kiképzésére. A tudományos munka zavartalan végzése azonban kizárta a teljes vagyontalanságot és koldulást. Emiatt azonban a rendben már a XIV. században szakadás állott be a szigorubb és enyhébb irány képviselői között.

A másik nagy XIII. századi rendalapító, a spanyol szent Domonkos is az igehirdetést tűzte ki fiai főcéljául, innen nevük is: ordo fratrum praedicatorum, s náluk már eleve e prédikátorok kiképzése, tehát a studium a főcél. Emögött háttérbe szorul nemcsak a fizikai munka, hanem még a cluni-i ideál: az istentisztelet-tartás is. Szent Domonkos is az apostoli szegénységet és koldulást írja elő szerzeteseinek, mégis az ő rendje enyhébb a minoritákénál.

Igen fontos tevékenysége mindkét kolduló, s egyben tudós rendnek a pogányok és mohammedánok közti térítő misszió. Maga szent Ferenc is többször járt ily misszióban Spanyolországban és Afrikában. A dominikánus térítő missziókat pedig IV. Béla arra használta fel, hogy az Oroszország felől közelgő tatár veszedelem felől általuk tájékoztódják.

Mindkét rend női rendet is alapított, valamint

harmad-rendet is, világiak részére. A szent Ferenc rend harmad-rendjének egyik első magyar tagja IV. Béla volt, szent Erzsébet testvére, a Domonkos-rendi szent Margit apja.

Egészen más célokra alakultak még a keresztes háborúk idején az egyházi lovagrendek: a templomosok, Johanniták, vagy ispotályosok, s az ezekből kivált német lovagrend. E rendnek célja a szentföldi zarándokok védelme és a harc a hitetlenek ellen.

Szintén a keresztes háborúk, illetőleg az arab-török előnyomulás keltették életre a mohammedán rabságba jutott keresztények gyámolítására és kiváltására alakult szerzetesrendeket, mint a mercedáriusokét és a trinitáriusokét.

Még a katakombákból hozta magával az egyház a jótékonyság rendszeres és szervezett gyakorlását. Ez minden keresztény szervezetnek akár világi egyház, akár kolostor, de különösen az utóbbiaknak egyik főhivatása. Minden kolostornak, püspöki udvarnak, káptalannak, plébániának megvoltak a maga állandó és betévedő szegényei, megvoltak utasok számára berendezett vendégszobái, betegek számára kórházai, fürdői is. A XIII. századtól kezdve e szociál-karitatív munka egy részét az akkor fellendülő városok vállalták el. Hiszen például az utasok gondozása főképp a kereskedők vagyis városi polgárok javát szolgálja. Anyagilag a kolostorok saját vagyonyukból s a hivek adományaiból végzik e jótékony tevékenységüket, s a világiak szociál-karitatív munkája az egyházon keresztül történik. Sok rend egyenest a betegápolás, kórház fenntartás céljára alapult, így a Lazaristáké, Szent Antal rendje, a keresztes vitézeké, a Szent-Lélek rend, a már említett Johannitáké stb.

A középkorban sokszor dúló szörnyű járványok-

ban, gyógyíthatatlan betegségekben, főkép pestisben, leprában (bélpoklosságban) szenvedők számára — e betegségeket a Keletről hurcolták be, s azokat a főkép a keresztes háborúk óta megélénkült forgalom terjesztette — külön leprás házak létesültek. Assisi-i szent Ferenc is szeretettel gondozott leprásokat és szent Erzsébet legfőbb hivatását e szerencsétlenek ápolásában lelte meg.

Csupa olyan feladat ez, melyek ma elsőrendű állami feladatok: egészségügy, népjólét, idegenbe, hadifogságba szakadt alattvalók gondozása, melyekhez járul még az oktatásügy és a tudományok, művészetek feletti gondoskodás, mely a középkorban elsősorban, hosszú ideig kizárólag szintén az egyházra hárult.

Minő célok, minő feladatok maradtak ezekután a középkori államra?

A KÖZÉPKORI ÁLLAM

Az Európa északán a népvándorlás alatt kibontakozó új állam-typusnak legfontosabb faktora a király, a nyugati germán törzseknél az időnként egy-egy fontosabb vállalatra a népgyűlés által választott herceg. A király a népgyűlés meghallgatásával intézi az ügyeket, anélkül azonban, hogy annak akaratához kötve is lenne. A népgyűlésnek tagja minden szabad ember, s e népgyűlés egyben a nép hadserege is, minthogy minden szabadember katonaköteles, helyesebben a katonáskodás előjoga minden szabadnak.

A népvándorlás lezajlása után, mintegy a VI.—VIII. század folyamán az ekkor már keresztény európai államokban a király kezébe kerül az a primitív államhatalom, mely addig a népgyűlésnél

volt. Népgyűlések tartása egyre ritkábban fordul elő, rendeleteket a király ad ki, s a népgyűlés közreműködésére már csak új törvények hozásánál van szükség. De még ilyenkor is inkább csak a főbb embereket hívja a király össze, az egész nép képviselőiben. A királyt sem választja többé a nép: a Merovingok ideje, vagyis a VI. század óta fellép Európában az örökös királyság intézménye. A király elé tartozik ezentúl az igazságszolgáltatás — mely az érvényben lévő szokásjog szerint történik — s a király maga elé idézhet minden pörös ügyet. A közigazgatásban az egyes kerületek (Gau) élén álló s eddig a népgyűlés által választott herceg helyére a király kinevezte gróf lép, az államterület egyes kerületei pedig a grófság nevet nyerik. Ez a mintája Szent István vármegyei és ispánjainak. A hadsereget is a király, vagy hivatalnokai: a grófok vezetik, s a hadiszolgálat a királynak tett szolgálat.

Ez igen szűk körre szorítókozó állami feladatok elvégzése az államra majd semmi anyagi terhet nem ró. A hadügy azért nem, mert a hadsereget a királyon, rokonain és kíséretén kívül a szabadok alkotják, kik e nem annyira kötelességüket, mint inkább jogukat saját költségükön teljesítik. Az igazságszolgáltatás a bírósági kerületek szabadjainak, mint esküdteknek részvételével, szintén ezek költségén történik, a kerületi gyűléseken, s a királynak (államnak) csupán az ezeken elnöklő királyi hivatalnokot, a grófot kell fizetnie, ami az akkori terménygazdálkodásban földbirtok-adománnyal történt. Emellett a hadviselés zsákmányban, az igazságszolgáltatás birságokkal még jövedelmet is hajt az államnak, hiszen a büntetések jelentékeny része természetesen később pénzbridság. Az egyetlen komoly kiadást az udvartartás költségei teszik ki, melyek

fedezése tulnyomórészből az ekkor még igen nagyterjedelmű királyi (állami) birtokok terményeiből és jövedelmeiből történik. E kora-középkori királyságokban, melyek jellemzésénél a frank birodalmat vesszük például, a király reprezentálja az államot, az egész állam ugyszólván egyenlő a királlyal, kihez a személyes hűség kapcsa köti minden egyes szabad alattvalóját. Ekkor még királyával (az állammal) szemben egyenlő minden szabad ember, s tőle királyán kívül senki sem követelhet semmi szolgálatot. A gazdasági és társadalmi viszonyokat tárgyaló fejezetekben látni fogjuk, hogy a szabadoknak ezt a királyukkal szembeni, esküvel fogadott, személyes hűségen alapuló közvetlen kapcsolatát miként bontotta meg a frank birodalom gazdasági és társadalmi életében s hadszervezetében végbement döntő jelentőségű változás: a hűbériség kialakulása, mint kényszerítik e fejlemények a királyt arra, hogy hatalmas hiveinek érdemeik jutalmául felségjogokat, korona-birtokokat és bírósági kerületeket adományozzon. Ez hozta magával, hogy lassanként a király és a szabadok nagy része közé ékelődik a nagybirtokos-hűbérurak rétege, kik szinte király módjára állanak szemben „alattvalóikkal” s előáll az a helyzet, hogy az eddig a király kezében egységes állam-hatalom egyes területeken magán nagybirtokosok kezére kerül: a kora középkori állam feudalizálódik. S ha mármost azt látjuk, hogy a IX. század végétől csak a főemberek tesznek hűség-esküt az ujonnan trónralépő uralkodónak, mint az alattvalók képviselői, hogy a királyi igazságszolgáltatást egyes bírósági kerületekben magán urak királyi hűbér-adomány, esetleg abuzus folytán birtokukba veszik s családjukban örökletessé teszik, hogy a grófok (a magyar megyeispánok mintái) hivatali birtoka s hivatala is egyes családok-

ban örökletessé lesz, akkor nagy vonásaiban előttünk áll a középkori feudális állam képe, ahogy az lassanként a IX.—X. század folyamán kialakult. Ez az államforma: a feudális állam, kezdődik a frank birodalomban, virágkorát — Németországban — a XII. században éli s az XV. század végén ad helyet az Újkor újabb államformájának.

A keresztény középkor államformájának, a feudális államnak leglényegesebb lényege tehát állami (királyi, felség-) jogok elidegenítése, magánkézre jutása, mi által szabademberek (királyi alattvalók) magánurak hatalma alá kerülnek, s így az állam részére elvesznek. Az államhatalom e széthullása s az „alattvalók elvesztésének” ez a folyamata elsősorban a bírósági szervezetben áll elő, majd a közigazgatásban, s az eredményezte állapot: államhatalom idcgen, (magán) kézen adja meg a középkori állam jellemző, modern ember előtt idegen színét. Államok az államban mozaikként foglalnak el az államterületből mind nagyobb darabokat, s ez a középkori feudalizálódás Németországban még ma is érezteti hatását: ez az oka Németország maig meglévő feldaraboltságának kisebb-nagyobb államokra. Hasonló bomlás megindult a többi európai országokban is, mint pl. Franciaországban is, sőt itt jóval korábban és nagyobb mértékben. Még is Franciaország nem hullott szét a római (-német) birodalom mintájára, mert erőskezű királyai, egy II. Fülöp, egy IX. (szent) Lajos egy IV. vagy VI. Fülöp utjába álltak a koronavazallusok szeparációs törekvéseinek, s vazallusaikat a korona szolgálatába vonták. Sőt Magyarország is, az Árpádok kihaltakor a legjobb uton volt ahhoz, hogy Németország mintájára részekre bomoljon. Elég a közismert Csák Mátéra, s az ő felvidéki birodalmára utalni. S ha I. Károlyt Hóman Magyar Történetében

a magyarok Nagy Károlyának nevezi, úgy a „nagy” jelzőt nem kis részben azért ítélte oda e királyunknak, mert Károly volt az, aki megakadályozta az ország széthullását.

A felség-jogok átruházása — modern fogalmak szerint — magánjogi formákban, hűbérként történt, Németországban a XIII. századtól zálog gyanánt. Szintígy állami (királyi) hivatalok, birtokok adományozása is, ami azért lehetséges és azért nem ellentmondás, mert a középkor nem ismert különbséget köz- és magánjog között. A hűbéri formák viszont annyira dominálnak, hogy e, modern fogalmak szerint magánjogi formák mögött szinte eltűnik e felség-jogok állami, közjogi volta. Ezért van az is, hogy hűbéri államról szokás beszélni, mint a középkornak mintegy a XIII. századig uralkodó államformájáról. Találóbbr azonban a „hűbéri intézményekkel átszőtt feudális állam” definíciója.

A későbbi középkor jellemző államformájának a rendi államot szokás nevezni, szemben az addig uralkodott „hűbéri állammal”. Úgy a XIII. századtól a hűbéri kötelékek kezdik ugyanis jelentőségüket veszteni az alkotmányban. Míg addig kinek-kinek hűbéri helyzete jelölte ki helyét alkotmányban és társadalomban, a XIII. századtól a hivatások szerint tagozódó lakosság valamely rendhez: egyházi, főnemesi, nemesi (lovagi), polgári, paraszti rendhez való tartozása szerint jut szerephez az alkotmányban és államéletben. A rendiség ilyenén kifejlődése az alkotmány teljes átalakulására vezetett. Addig a fejedelem, ha alattvalói szolgálatait az állam részére igénybe akarta venni, korona-hűbéreseihez fordult, vagyis azokhoz, kik közvetlenül tőle kapták hűbéreiket, a XIII. századtól kezdve a rendekhez. A fejedelem olykor, különösen a rendiség kezdő korában nem a rendek

összességével, vagy azok képviselőivel tárgyal a kért alattvalói szolgáltatások ügyében, hanem csak egyes rendi csoportokkal, sőt egyes rendi szövetségekkel. Sokszor azonban az országgyűlést hívják egybe adók megajánlása végett, mely országgyűlés az egész ország lakosságát reprezentálja. Természetes, hogy a rendek hatalmát igen megnövelte a fejedelmek gyakori adókérése, s a dinasztikiákban beállott gyakori változások, ami például a XV.—XVI. századi magyar történetet is oly végzetesen befolyásolta. Az adók szedésére a XII. század óta egyre terjedő pénzgazdálkodás miatt van szükség, s mert az állami (fejedelmi) birtokok lényegesen megfogyatkoztak, különösen Németországban, hol a XIV.—XV. századra már alig van birodalmi birtok. Már pedig mindeddig, a terménygazdálkodás korában az állami (fejedelmi) kiadások az állami birtokok jövedelmeiből fedeztettek. A rendek hatalma e tényezők hatása alatt annyira megnövekedett, hogy még a középkor folyamán a rendiség a fejedelem mellett, sokszor annak akarata ellenére is, egyenrangú tényezővé női ki magát az államban, s alkotmányban. Ezért szokás ezt a XIII.—XV. századi állapotot a rendi államnak, a két egyenrangúnak tekintett alkotmányos faktor: fejedelem és rendek egymáshoz való viszonyából tekintve pedig „dualisztikus rendi államnak” nevezni. Minthogy ezt a XIII.—XV. századi „rendi államot” épenúgy uralma alatt tartja a feudalizmus, vagyis az államhatalomnak magánosok kezén való felaprózódása, mint a középkor korábbi századainak államát, úgy ezt a rendi államot is bele lehet foglalni a „feudális állam” kategóriájába.

Mi volt a középkori állam célja, mik feladatai? Ha valamikor, úgy a középkorban jelenti a fejedelem az államot, s ennek a fejedelemben felolvadó állam-

nak céljait világosan fejezi ki a fejedelem kötelességeit előíró koronázási eskü. Ez eskü lényegében egyforma az összes keresztény államokban: „Védem az egyházat, a békét, a jogot — a fennálló jogrendet, mindenki igaz jogát — az elnyomottakat és szenvedőket, (később, a XIII. század végétől) az ország területi épségét.” Tehát a fejedelem-állam célja röviden az igazság és jog védelme, a béke fenntartása, vagyis alapjában véve a már jellemzett „Civitas Dei” földi részének megvalósítás. A „béke” nem csak a nemzetek közti békét, hanem az ország belső békéjét is jelenti.

A béke és a jogrend fenntartása a középkori államnak jóformán egyetlen feladata.

Az államra ma háruló, napról-napra bővülő és súlyosodó feladatok közül a középkor államára: királyára jóformán az igazságszolgáltatásnak, köz-igazgatásnak, a külső és belső ellenségek elleni hadakozásnak a király kezén megmaradt, nem feudalizált része hárul. Ehhez járulnak még természetesen az udvartartás költségei. A modern állam művelődési és társadalmi feladatai a középkor korábbi századaiban a maguk egészében az egyházra maradnak, s míg a középkori állam jövedelmei gyarapítására, tehát pénzügyi szempontból élénk ipar- és kereskedelemfejlesztő politikát üz, főképp városok alapításával (az új alapítású városok jórésze fejedelmi alapítás), addig a középkori állam-fejedelem a földművelés fejlesztése iránt közömbös. E téren megint az egyház (sztt. Benedek és cisztercita rend) végez úttörő munkát.

A középkori bírósági szervezet, mint már említettük, csak részben marad királyi: állami kézen, nagyobb részében magánkézre kerül: feudalizálódik, királyi adomány, zálog, vagy immunitás folytán. Ez

immunitással egyes birtokosok, leginkább egyháziak birtokai mentesülnek a királyi bíróságok hatásköre alól, s az igazságszolgáltatás ilyen területeken azok birtokosainak kezébe kerül. Ezek most maguk bíraskodnak népeiken: alattvalóikon.

A Karoling-kor hanyatlása, vagyis a IX. század óta kétféle bíróság van tehát: királyi, s magánurak kezén lévők. A bírót a király nevezi ki, vagy más kézre jutott kerületben e kerület ura, az immunitás elnyelője.

A bírák mellett esküdtek működtek, kiket a kerület köztisztjeletben álló és bölcsnek ismert szabadjai közül választottak. Az ítéletet a szokásjog szerint hozták, vagyis a szerint, hogy az általános jogérzéknek, a közönség igazságérzetének mi felel meg, amit az esküdtek voltak hivatva eldönteni.

Voltak még más bíróságok is, különböző társadalmi és gazdasági viszonylatokban élő emberek különleges igényeinek megfelelően. Így hűbéri bíróságok hűbéri ügyekre, földesurak a birtokos s a tőle, mint a föld urától függő népek közt, e kapcsolatukat és a birtokot illetőleg felmerült ügyekben. Ez utóbbin az illető birtok népeiből, a parasztokból választott bíróság hozza az ítéletet, a földesúr pedig csak elnököl. Aminek társadalmilag az a jelentősége, hogy a parasztokon sajátrendjükből is álló bíróság ítélt. (Udvar-bíróság, udvar-jog.) Más, nem a birtokot illető, pl. büntető ügyekben a paraszt a királyi bíróság alá tartozik.

A középkori bíró, mint ez már az eddig mondtakból is következik, jóformán azon a műveltségi fokon áll, mint esküdtjei, s azok, kiknek ügyei felett ítélt. Mintegy a XIII. századig tart ez az állapot, ettől kezdve a művelődés erősen laicizálódni kezd, s a világiak szélesebb rétegeibe is hatol, a jogtudomány

művelése elmélyül, a bírák jogi tanulmányokat végeznek.

A középkori közigazgatást a Karoling-kor óta szintén a feudalizálódás jellemzi. A királyi közigazgatás tisztviselője a gróf, aki egyúttal királyi bíró is, minthogy az igazságszolgáltatás nincsen különválasztva a közigazgatástól. A gróf később királyi tisztviselőből királyi hűbéressé lesz, s hivatalát a fizetésül neki átengedett, eredetileg királyi birtokkal együtt családjában örökletessé téve, függetleníti magát a királytól. A gróf alárendelt hivatalnokai az ő magánalkalmazottai, kiket gyakran a nem-nemesi származásuk, sőt nem-szabadjai (a szolgarendűek) közül választ, hogy függésben tartsa őket magától. Ezek fizetése szintén hűbér-birtok átengedésével történik, az akkori terménygazdálkodásban másféle fizetés nem is igen lehetséges. E grófi alkalmazottak e hivatali fizetésképpen kapott hűbéreiket szintúgy örökletessé teszik családjukban, mint a grófok tették az ő királyi hivatalaikkal. A pénzgazdálkodás elterjedésével, tehát mintegy a XIII. század óta, a hivatalnokok már pénzben húzzák fizetésüket, s kinevezésük sem hűbéri formákban történik.

Nagyjelentőségű szervei a középkori közigazgatásnak az udvari hivatalok, melyek jelentőségét régebben az a hatalmas szerep adta meg, melyet az államháztartásban a királyi birtokok játszottak. Később ez udvari eredetű hivatalok országos méltóságokká lesznek. (Udvar-bíró, kincstartó, asztalnok, pohárnok, kamarás, lovászmester, stb.) Különleges helyzetük van a régi római birodalomtól az egyház közvetítésével átvett kancelláriáknak, melyek az egyes fejedelmi udvarokban az oklevelek kiállítását, általán az írásbeli munkát végzik. (Akkor még az írás, fogalmazás nagy munkával elsajátítható, egyete-

meken is tanított tudomány.) A kancelláriák vezetői, a kancellárok e fontos bizalmi állásukban igen nagy befolyásra tesznek szert, sokszor az államügyek legfőbb vezetői.

A kormányzat legfelső csúcán aztán a király áll, az ő tanácsával, melyet rokonai, a püspökök, udvari méltóságok viselői, az ország nagyjai, a király „hívei” alkotnak. Tanácsába meghívhat a király mindenkit, akiben megbízik s a tanácsban köteles minden meghívott megjelenni, jelenlétével és tanácsaival a kormányzásért való felelősségben részt vállalni. A király azonban nem köteles a megkérdezettek tanácsait követni is, sőt a középkor korábbi századaiban még tanácsot kérni sem, ez csak a XIII.—XIV. század óta, általában inkább a XV. század folyamán, vagyis a rendiség kialakulása óta lesz köteleességévé. Régebben inkább célszerűségből fordul a király tanácsért alattvalóihoz, olyankor t. i., ha tisztába akar jönni a „legjobbak és legelőkelőbbek” véleményével, hiszen ezek a tudói annak, hogy mi a helyes, a jogos, az igazságos intézkedés. Már pedig a középkori uralkodónak mindig eszerint kell cselekednie. A király tehát „híveivel” kormányoz, minthogy akkor államot és társadalmat, általában minden emberi közösséget a kölcsönös hűség valláserkölcsei kapcsolata tartanak össze.

Már ismételten említettük, hogy a népvándorláskori népeknél, kiknél a hadakozás megszokott állapot, minden szabad, felnőtt férfi hadköteles, helyesebben minden szabadnak előjoga, hogy a hadsereg tagja legyen. Természetes dolog ez a civilizáció oly fokán, melyen a hadakozás egyik főcélja a zsákmány, anyagban és foglyokban, mely zsákmányon aztán a hadi érdemek szerint osztóznak. A vezér a király, a nyugati germán törzseknél pedig, melyeknek nincsenek királyaik, az egyes hadi vállalatokra választott

herceg. Különös jelentősége volt a hadszervezetben a királyok, előkelők kíséretének. Ugyanis a királyok, előkelők, házukba, családjuk tagjává fogadtak szabad, többnyire kezdő harcosokat, akikkel a kölcsönös hűség fogadalma kötötte őket össze.

A VII.-VIII. század aztán döntő jelentőségű változást hozott a hadszervezetbe: az addig gyalogos néphadsereg lassanként kezd helyet adni a hűbéres lovass csapatokból álló királyi hadseregnek. Ez a fejlődés sorsdöntő az egész középkornak nemcsak hadszervezetére, hanem állami és társadalmi alakulására is. Előmozdították a lovasság előtérbenyomulását az arabok Hispánia és Dél-Itália felől jövő támadásai, s a frank birodalom belső háborúi, de különben is ez volt a jövő fegyverneme.

Lovasságot azonban nem lehetett az addigi általános hadkötelezettség mellett kiállítani, ahhoz az túlságosan költséges volt. Hiszen az akkori terménygazdálkodásban, mikor még mindenki mezőgazda, s abból él, amit termel, ruháját, házi és gazdasági eszközeit maga készíti, fegyvert vásárolni, hozzá harcilovat tartani, elviselhetetlen teher lenne a szabadok földműves-tömegei számára. Már pedig a néphadsereg — eddig legalább is — ezekből állott. Martell Károly aztán, de már a Merovingok is, nagyobb birtok-adományokkal tették lehetővé híveik számára a lovasszolgálatot. Ez adományok nem tulajdonul, hanem csak haszonélvezetre adattak, s e haszonélvezet is feltételhez volt kötve, mégpedig a király mellett teljesítendő lovas hadiszolgálat feltételéhez.

A haszonélvezetre, ellenszolgáltatás fejében így átengedett birtok — feudum, beneficium — élvezője leteszi megadományozójának a vazallus személyes hűségesküjét is, amivel dologi függősége mellett még személyes függőségbe is kerül tőle: urától, seniorától.

Ez a hűbéri kapcsolat, a hűbériség nagyráhatott intézményének kezdete.⁴

A hadszervezetben aztán mind nagyobb szerephez jut a hűbériség, s a királyi hadsereg főalkatelemei mindinkább a király hűbéreseinek és ezek hűbéreseinek lovagi csapatai lesznek, nemcsak az eddig előadásunkban például vett frank birodalomban, honnan az egész fejlődés kiindul, hanem lassanként egész Európában. Megmaradt emellett, helyesebben: nem szűnt meg a szabadok általános hadkötelezettsége sem, de ezek katonailag értéktelen paraszt-gyalogoscsapatai behívására már csak kivételképen került sor. A hadszervezetnek e hűbéri formája az államra terhet jelent, mert koronabirtokkal és felségjogátengedéssel kell jutalmazni a régi és toborozni új híveket.

A XV. században aztán megint a gyalogság kerül előtérbe. A svájci parasztok győzelmei az osztrák, majd a holland gyalogosokéi a francia lovagokon, a husziták elleni birodalmi háborúk sok kudarca kimutatták a gyalogság fölényét a nehezen mozgó vértess lovagok fölött. Ehhez járult még az a nagy változás, amit a lőfegyverek (puskapor) alkalmazása okozott, mely a tüzéség új fegyvernemét vezette be. A gyalogságot is képzett, jól fegyverzett, hivatásos zsoldoskatonák alkották. A hadsereg ezzel az államra mind súlyosabb pénzügyi terhet kezd jelenteni. A fejedelem — az állami birtokok megfogyatkozása óta — adókból, kölcsönökkel kénytelen a hadi kiadásokat fedezni.

A legrégibb középkori állam-pénzügyekről már szólottunk. A terménygazdálkodó középkor pénzügyei még a frank, s a többi keresztény állam megalapítása után is igen egyszerűek. Az állam úgyszólván minden tartozását földbirtok adománnyal,

⁴ Lásd a társadalomról szóló fejezetet.

felségjog átruházással törleszti, amit a hatalmas dominiumok tettek lehetővé. Az állam szükségletei a korábbi középkorban egybeesnek a királyi udvarával, minthogy a király maga az állam. A király és udvara is a dominiumokból élnek, azonkívül e korábbi századokban állandó utazásaikon a püspöki, apáti székhelyeken, ezek vendégeiként tartatják el magukat. Hogy a közigazgatás, igazságszolgáltatás, hadügy milyen kevés közvetlen megterhelést jelent az államra, azt már láttuk. A király: állam elvégzi az állam minden feladatát, anélkül, hogy az alattvalókat pénz- és terményadóval közvetlenül megterhelné. A királyi jövedelmek többi főforrásai a regale-jövedelmek, (vásárendéelyek, vámok, az utak, hidak után szedett összegek, a pénzverés, az érc-, később a sóbányák jövedelmei), melyeket ugyan az alattvalók fizetnek meg, de ezekért értékes ellenszolgáltatásokat kapnak.

A pénzgazdálkodásra való fokozatos áttérés és a királyi birtokok megfogyatkozása óta, tehát mintegy a XIII. századtól kezdve, — nálunk a XV. században, — az adók lesznek az állam fő jövedelmi forrásai. Kedvelt, de igen kétes értékű jövedelmet biztosított magának a kései középkori — XIII.—XV. századi fejedelem — a kir. városok, regale- és más jövedelmei elzálogosításával, ami kiszorítja a hűbéri átruházás addigi szokását. Mihozzánk ezt a német és cseh kormányzati elveken nevelődött Zsigmond vezette be, ő a 16 szepesi város hires elzálogosításával, lánya, Erzsébet, pedig a szent korona és az osztrák határmenti várak és városok zálogbavetésével.

ALKOTMÁNY ÉS JOG. A középkori jog szokásjog, mely feljegyezve nincs, főképen nincs a régebbi századokban, hanem csak az emberek emlékezetében és meggyőződésében él, mint régi idők jó szokása, az ősök bölcs rendelkezése és nemes hagyománya, amely jog amellet, hogy régi, egybeesvén az emberek jobb meggyőződésével erkölcsileg is jó és a józan ész szerint is helyes. A középkori ember szerint jog csak az lehet, ami jogos. Nem lehet azonban jog az, ami a helyesként elismert szokásnak valami újabb megváltoztatása, mert ez jogtalanság, visszaélés, melyet megszüntetni nemcsak joga, hanem kötelessége is minden középkori embernek. De mert e jog szokásjog, vagyis feljegyezve nincsen, azért minden elvi megváltozhatatlansága mellett is a valóságban változik, hozzáidomul az élethez, aminthogy változik az emberek felfogása „jó”-ról és „észszerű”-ről is.

Természetesen sokszor szükségessé vált e szokásjognak megrögzítése, feljegyzése, s elkövetkezik törvények, jogkönyvek s más jogi feljegyzések készítése. Egészen természetes az is, hogy új jogot, törvényt is kellett alkotni. De még ilyenkor is ezt a régi helyes, igaz jog helyreállításának érzik, melyet valamely későbbi visszaélés elhomályosított, mert nem tudják elképzelni, hogy ami jó, az ne lett volna ősi szokás. Szívesen hivatkoznak ezért törvényhozó heroszokra, mint akiknek intézkedéseit az új jog hozásánál helyreállítják, s a később hozzátapadt visszaélésektől megtisztítják. Nagy Károly a németek és franciák, Hitvalló Eduárd az angolok ilyen mythikus törvényhozója, a régi magyarok pedig Szent Istvánra, később általában a „szent királyokra”, vagyis az Árpádokra hivatkoznak, ha régi jó idők jó szokásait akarják visszaállítani.

A jogról mondtak után természetes, hogy a kö-

zépkorban nem ismerték a törvényhozásilag hozott, írott törvényekből álló, a legtöbb modern államban egy alkotmánylevélbe (charta) foglalt, nálunk, vagy Angliában hosszú századok fejlődéséből kialakult, de törvényhozó fórumok által hozott törvényekből álló alkotmányt. Az államhatalom összetétele, s az alattvalók viszonya az államhoz — ami a modern alkotmányok lényege — nincsen a középkorban törvényekkel megszabva, az épúgy fluktuáló, csak az emberek meggyőződésében élő megszokás, mint minden középkori jog.

A középkori fejedelem kormányoz, intézi az állam igen szűk körre szorítkozó feladatait s ha a közvélemény az ilyen kormányzásba hallgatólagos beleegyezésével belenyugszik, ami akkor a normális állapot, akkor a fejedelem forma szerint minden korlát nélkül uralkodik. Ez a kormányzási mód modern szem előtt könnyen „korlátlan abszolutizmus”-nak tűnhetik fel. Pedig a középkori fejedelmi hatalom igen korlátozott. Nemcsak azért, mert a középkori állam feladat- és hatásköre is igen szűkre szabott, hanem, mert a formailag semmivel sem kötött kezű fejedelmet köti a „jog”, vagyis minden, még legkisebb alattvalójának legkisebb joga is. Ennek a jogvédő és jogtisztelő kötelességnek a fejedelem koronázási esküjével kifejezetten is alá veti magát. A jog: minden ember igaz joga szent és sérthetetlen, az épúgy fölötte áll a fejedelemnek, mint minden alattvalójának, s őket egy ideális egységbe foglalja. A jognak ez a feltétlen tisztelete voltakép az, ami a középkori országok jogrendjét biztosítja, s emellett még egy kifejezett materiális biztosíték: a fejedelem koronázási esküje.

Jog és jog között a középkori ember semmi különbséget sem ismer: nincs különbség a király, az állam jogai, s bármely szolgarendű ember joga között,

a középkor nem ismeri a közjog és magánjog fogalmát. Csak kétféle jogot ismer: egyházit és világit. Mégis a modern kutató nem nélkülözheti a köz- és magánjog fogalmait a középkori jogi jelenségek vizsgálatánál, ahogy egyéb modern, a középkorban ismeretlen fogalmakat sem.

Ha ezt a mindenekfelett tisztelt középkori jogot a fejedelem részéről sérelem érné, akkor az alattvalóknak joguk, sőt kötelességük azt megvédeni, a fejedelemmel helyreállíttatni, ha kell, erre őt még fegyverrel is kényszeríteni.

Ha pedig kétely merül fel afelől, hogy valamely esetben mi is a jó és helyes, akkor a fejedelem, mint ezt már említettük, népe „legjobbjai s legelőkelőbbjeihez” fordul tanácsért. Ez régebben, a tulajdonképeni középkorban, tehát a XIII. századig a királyi tanácsban, később a már szintén említett országgyűléseken történt. Az országgyűlés tehát egyik, már igen fejlett módja annak, hogy a fejedelem megismerje az alattvalók véleményét a helyes, jogos kormányzásról, megnyerje hozzájárulásukat az állami terhek viseléséhez, kifejezett beleegyezésüket a kormányzáshoz, közreműködésüket az elkerülhetetlen új jogok, törvények hozásához.

TÁRSADALOM

A népvándorlás korában s azt megelőzően az emberek szabadok vagy nem szabadok. A szabadok ismét nemesek, vagy szabad parasztok. De a nemesek, kik a lakosságnak különben is elenyészően kis részét alkotják, szintúgy földmives munkát végezve gazdálkodnak, mint a szabad parasztok, s csak igen kevesen élhetnek tisztán a harcnak, vadászatnak, lak-

mározásnak. E nemeseknek s szabad parasztoknak: közszabadoknak közös ismertető jele a személyes szabadság, továbbá, hogy ők csak a népgyűlési, később királyi bírászkodásnak vannak alávetve,⁵ joguk van résztvenni a népgyűlésen, esküdtképesek, katonáskodnak. E nemesi és közszabad rétegek alatt áll a nemszabadoknak a szabadokéval körülbelül egyforma számú tömege, melynek közös ismertető jele valamely magánembertől való személyes vagy gazdasági függés, annak (akár többnek is) teljesített munka vagy adófizetés. A legrégibb korban ez a későbbben igen tarka osztály még meglehetősen egyöntetű: félszabadok, szabadonbocsátottak és rabszolgák alkotják. (A félszabadok a meghódolt népekből kerülnek ki.) A rabszolga a pogány ősidőkben természetesen minden jog nélküli tulajdona gazdájának — csakúgy, mint a görög-római világban, — kit gazdája eladhatott, sőt meg is ölhetett tetszése szerint. A germánoknál főképp hadifoglyokból vagy büntetésképen (pl. eladósodás miatt) rabszolgaságba jutott szabad germánokból került ki a jogtalanoknak ez a szinte állati sorban sínylő osztálya. A kereszténységnek és hozzátehetjük: a feudális társadalomnak érdeme a rabszolgaság megszüntetése Európában. A kereszténység először Isten előtt s az egyházban tette egyenlővé a római rabszolgákat a római polgárral, s a germán rabszolgát a germán szabaddal. A rabszolgaság intézményét azonban, az akkori társadalmi és gazdasági viszonyok, jogi nézetek mellett természetesen az egyház is akceptálta, s annak eltörlését nem tűzhette célul sem maga, sem mások elé. Mégis mindent megtett, hogy a gazdát a rabszolgával való emberséges bánásmódra bírja, amiben maga járt elől jó példával (az egyházak rab-

⁵ Lásd ehhez az államról szóló fejezetet.

szolgái a közvélemény szerint is jobb sorban voltak, mint a másokéi) s megkönnyítette a felszabadításokat. Nagy dolog volt, hogy az egyház felszentelt papjaivá rabszolgákat is, s hogy egy rabszolgának született katolikus pap eljutott Szent Péter trónjára is (I. Callixtus, 217—222).

A rabszolgaság lassanként eltűnik, mintegy a XI.—XII. század folyamán. A rabszolgák helyét a szolgarendű, személyes és gazdasági szabadságukban korlátozott, de mégis amazok fölött jogilag, társadalmilag és gazdaságilag magasan felette álló *nem szabadok*nak tarka tömege foglalja el.

A népvándorlás s az új keresztény államalapítások kora aztán lényeges eltolódást okoz a társadalomban. Az új keresztény államok első századaiban — tehát mintegy a VI.—VII. századokban — mindenekelőtt a vagyon: földbirtok-viszonyok változnak meg. Elsőnek a hódító királyi nemzetségek (példánk itt megint a Merovingok frank birodalma) tesznek szert hatalmas földbirtokokra, mint a római állam nagykiterjedésű fiskális birtokainak jogutódai, s a gazdátlan vagy elkobzott földek lefoglalói. Nagybirtokosok még az egyház, s a királyok világi hívei, a hódító háborúkban, s az új állam berendezésénél érdemeket szerzett nemes és szabad emberek, kikből megalakul az előbbi idők nemeseit is magába olvasztó világi nemesi nagybirtokosok osztálya. A nagyobb birtoku, királyi szolgálatban álló (hivatalnok) nemesség így megszokasodik, a közszabadoknak régebben a nép zömét kitevő rétege viszont megcsappan: ebből kerülnek ki részben a feltörekvő nemesek, nagyobb részben pedig a nem-szabadoknak növekvő, személyes és gazdasági kötelezettségekkel terhelt osztálya. Közszabadok ugyanis a viszonyok nyomása, főkép a hódító és belső háborúk, majd idegen betörések katonai terhei alatt

szabadságuk kisebb-nagyobb mértékben való feladására kényszerülnek, vagy kényszerítettettek. Ez úgy történik, hogy birtokot kapnak, vagy saját birtokukat felajánlják valamely egyházi vagy világi nagybirtokosnak, kitől azt haszonélvezetképpen visszakapják, az illető védelmében részesülnek, s mindenekelőtt a hadiszolgálat alól mentesülnek, vagy pedig uruk költségére, az ő hűbéresei csapatában harcolnak. Ez természetesen szabadságuk korlátozását vonja maga után s ez eredetileg szabadokat hova-tovább beleolvasztja földesuraik nem-szabadjai közé, ami viszont a nemszabadok társadalmi helyzetét emeli. A társadalmi különbségeket tehát mindinkább a földbirtok, mint az élet gazdasági alapja kezdi megszabni. A VII.—VIII. századtól kezdve kialakuló hűbériség aztán lényegesen megváltoztatja a társadalom képét is. A hűbériség régi csírákból sarjadzott, egyes elemeivel visszanyult a római korba is, másokkal az ősi germán jogi és társadalmi szokásokba. A római korból valók ez ember és ember közötti új kapcsolatnak gazdasági alapjai. A római birodalomban volt szokás birtokoknak nem tulajdonul, hanem csak haszonélvezetre való átengedése bér fizetése ellenében, vagyis a kora középkorban „precarium”-nak később „feudum”-nak vagy „beneficium”-nak nevezett birtoklási forma. A hűbériség másik főalkateleme: a vazallatus személyes viszonya germán eredetű, a germán hűségen alapuló védő szövetség, — melybe vegyül ugyan a római patronátusból is valami. A vazallusi viszony jelenti két szabad embernek védelmi szövetségét, kik közül az egyik: az úr (dominus, senior, seigneur) védelmet és anyagi exisztenciát biztosít a másiknak, vazallusának: „emberének”, a vazallus viszont urát köteles fegyverrel és tanáccsal, általán annak kívánsága szerint támogatni. A Merovingok és Karolingok

a királyi birtokokat is beneficiumként s nem tulajdonul kezdik adományozni, s az ily beneficiumot is eleinte csak az első birtokos életére, valamely, főként hadi kötelezettség ellenében. Az ilyen beneficium élvezője leteszi a vazallusi esküt is, a királynak, vagy annak, kitől beneficiumát nyerte, s így a beneficiális: haszonélvezeti birtoklási forma összeolvad a vazallusi személyes hűségi és védelmi kapcsolattal. Ezzel előáll a VIII. század folyamán a hűbériség nagyraihivatott intézménye, ez a minden középkori államot, az egész keresztény társadalmat, Európa jogi és gazdasági életét át- meg átszövő változatos szövevény, emberek magánjogi — ma legalább is magánjoginak tekinthető — szövetkezései, melyek egyfelől atomjaira bontják, másfelől a hűség és lovagi becsület vallás-erkölcsi kapcsaival ideális egységekké foglalják össze a keresztény középkor államait, társadalmát.

Hűbérese lehetett valaki nemcsak egy úrnak, hanem többnek is, vazallus pedig hűbérura lehet másoknak. A „másodvazallus” megint lehet hűbérura egy harmadik egyénnek, s így tovább, úgy hogy ez intézmény elterjedésével a láncolatosnak nevezett hűbéri kapcsolatok le- és felmenő hosszas sora kapcsolja össze a középkori államok alattvalóit. Csak a király nem ismerhetett el maga fölött hűbérurat, már tudniillik saját országában, saját alattvalói közül, mert hiszen — igen jellemzően a hűbériségre — Angliának a normann és Plantagenet házakból származó királyai franciaországi birtokaik után — tehát modern fogalmak szerint, mint magánemberek — hűbéresei a francia koronának. Mert léphettek hűbéri kapcsolatba különböző országok lakói is.

Hűbéri adomány tárgya eleinte földbirtok, lehetett azonban, — különösen később — bármely jog, ami valamilyen jövedelmet hajt, s hűbéri

formák közt történik még az állami jogok, hivatalok átruházása, állami (királyi) tisztviselők kinevezése is.

Az államról szóló fejezetben állandóan feudalizmusról, itt következetesen hűbériségről szoltunk, élesen megkülönböztetve e két, sokszor azonosnak vett fogalmat. Hűbériségnek a német „Lehnswesen” terminussal jelölt, imént vázolt intézményt neveztük. A feudalizmus nemzetközi kifejezésével pedig főképp az államról szóló fejezetben éltünk, értvén ezen állami jogoknak (főképp közigazgatási és bírósági kerületeknek) magán kézre jutását, az állam-király részéről való elvesztését. Feudális államnak pedig a középkori állam azon jellemző fejlődési fokát neveztük, melyben királyi-állami jogok nagy része elkerül a király kezéről, s legtöbbször királyi adomány, később — Németországban a XIII. századtól — zálog gyanánt, de más módon, esetleg abuzus folytán is, másokhoz, (magánurakhoz) került. (Below éles definíció alapján).

Amióta a hűbéri kötelék lesz a legfontosabb kapcsolat ember és ember között — szemben az ősidők vérségi kapcsolataival és a későbbi hivatás szerinti rendi hovatartozással — azóta hűbéri állapota jelöli ki mindenkinek helyét a társadalomban is, sőt az államéletben is. A nemesség, mely már a keresztény államalapítások óta nagyon megnövekedett, egyrészt a régi korszak születési arisztokráciából, nagyobb részben azonban a birtokkal dotált királyi tisztviselőkből és ezek leszármazóiból, általában a közszabadok közül királyi szolgálattal kiemelkedettekből tevődik össze. A nemesi osztály ismét tagozódik, még pedig tagjai hűbéri állása, vagyis aszerint, hogy az egyes nemesek kitől nyertek hűbért. Legfelül van e szigorúan megszabott rangsorban a király, alatta második helyen az ő korona-vazallusai, vagyis azok, akik tőle nyer-

tek hűbért. Ezután következnek azok, kik a korona-vazallusoktól kapták beneficiumaikat, ezek után ezek hűbéresei, s így tovább 6 vagy 7 fokon keresztül. Társadalmi állását elrontotta az, aki saját hűbéres fokozatán állótól fogadott el hűbért, például korona-vazallus egy más korona vazallustól, s így tovább.

A legalsó hűbéri fokozatba aztán eljutnak nem-nemesi származásuak is, az úgynevezett miniszteriálisok, kik valamely nagybirtokos szolgálatában lovas katonai szolgálattal, uruk birtokai igazgatásával foglalkoznak, s ezért (fizetésképpen) a terménygazdálkodásban szokásos módon birtokot kapnak, melyen aztán a szabad (nemes) lovagok módjára élnek.

E miniszteriálisok kedvező anyagi helyzete arra bír sok elszegényedett nemes lovagot, hogy nagybirtokosoknál hivatalt: miniszteriális teendőket vállaljanak, ami e nem-szabad eredetűek osztályát társadalmilag felemelte a nemes lovagok osztályába. Ennek megfelelő folyamat nálunk magyaroknál a királyi szerviensek, továbbá várkatonák és népek felemelkedése és beolvadása a nemesek közé. A középkori társadalom tehát, minden szigorú forma- és etikett érzéke mellett sem alkot merev kasztrendszert, hanem tért nyit, s nem csak az egyházi rendben, az alacsonyabb, nem szabad származásuak emelkedésére.

E különböző elemekből összetevődött lovagi társadalom az egész keresztény világban közös ideálokért, hasonló életformák közt él, s országhatárok, nyelvi és nemzeti különbségek ellenére egész Európa területén bizonyos mértékig egyöntetűnek nevezhető renddé alakult, mégpedig a középkori társadalom vezető rendjévé. Ha régebben nem is olyan zárt ez a rend, később, úgy a XII. századtól kezdve exkluzívabb kezd lenni, a lovagi rendbe való felvétel a nemesi származásuakra redukálódik s öspróbára kötelez.

Ezen, modern fogalmak szerint internacionálisnak mondható rend tagjainak fő, csaknem egyetlen hivatása a katonáskodás, az egész intézmény szülőföldjén: Franciaországban már keletkezése idején, a IX.—X. században a hitetlenek, a szomszédos spanyol félszigeten és a messzi Dél-Itáliában a keresztény civilizáció megsemmisítésére törő mohammedán arabok elleni harc. Természetesen az erkölcsök e IX.—X. századi, nagyon eldurvult korában egymást, sőt az egyházat, fegyverforgatáshoz nem értő parasztokat, saját nem szabad alattvalóikat s más védteleneket sem kímélték ez első francia lovagok, a lovagság előfutárjai. Mégis — elég különös — a XI. századi egyházi reformban, az ebből eredő nagy erkölcsi megújulásban, a Cluny-ből kiinduló mozgalomban francia világiak, épen ez első lovagok is részt vettek. Mert e lovagok az ököljognak e durva korában, a IX.—X. századi francia Karolingok árnyékuralma idején, külsőleg igen valóságosak, úgy hogy az egyházi befolyás lassanként megszelidíti ezen kegyetlen harcosok jobbait, mindezekelőtt a „*treuga Dei*” mozgalommal. Ez Istenszékéje mozgalom a X. század végén keletkezett Dél-Franciaországban és Burgundiában, s első célja a védtelenek és fegyverképtelenek: özvegyek, árvák, papok, szerzetesek, különösen apácák, azután parasztok, s ezek vagyonkájának védelme.

Mindinkább az egyház hatása alá kerülve, a lovagság hova-tovább magas erkölcsi ideálok szolgálatába áll, kifejlődik a lovagi becsület fogalma, mely a származása, neveltetése és életmódja szerinti lovagtól valóságosságot, Isten- és Krisztusért való harcot, e célok iránti hűséget követel. Mint harcosnak, a loagnak testi erejét, fegyverforgatásban való képzettségét a védtelenek, különösen nők oltalmazására kell nagy-lelkűen használnia. De köteles a lovag vagyonából

bőkezűen juttatni a szegényeknek. Még fokozottabb kötelessége a lovagnak védelmezni a jogot, mint más középkori embernek. Kiegészíti ezt a lelki nemesre való törekvést az érintkezési formákban, életmódban kötelező finomság, udvariasság, egy, különösen a XII.-XIII. században kifejlődő etikett pontos betartása. Csak természetes, hogy az ilyen ideálokra nevelt harcoslovagok hallva a Szentföldre zarándokló jámbor keresztények szenvedéseiről, a pápa hívó szavára szinte irreális hadi vállalatokba fognak e zarándokok sanyargatói: a mohammedán arabok, főképp pedig a törökök ellen, s avégre, hogy Krisztus sirját keresztény birtokká tegyék. A kereszties hadjáratok — bár okaik között szerepeltek természetesen mások is — a X.-XI. századi francia, s onnan egész Európába elterjedő lovagi mozgalom nélkül sohasem indultak volna meg.

De nem csak hadi tettei, kalandos egyéni és tömeg-vállalkozásai adják meg a középkori lovagság jellemző színét, a lovagkor virágkora — a XI.-XIII. században — a középkor szellemi művelődésének is fényes korszaka. Elég az ekkori francia, angol, spanyol és német irodalomra, ebben a lovagkori epikára és lírára utalnunk. A lovagi műveltséghez ugyanis a katonai képzettség és társadalmi műveltség mellett hozzátartozott a zenei, irodalmi műveltség is, s a lovagoknak az egész keresztény világban mindenütt honos társadalma egész sajátos irodalmat fejlesztett ki, szép kiegészítésére a kolostorok és egyházak, kezdődő egyetemek intenzív tudományos munkálkodásának.

Lássuk már most a többi társadalmi osztályt. A közsabadok földművelő rétege, mely a középkori népek zömét teszi még a népvándorlás századaiban is, mindjobban összezsugorodik. A közsabadok nagy

része önként, vagy kényszerítve, valamely más szabad ember szolgálatába áll, hogy anyagi exisztenciája és személyes védelme biztosításáért feladja vagy legalább is korlátozza személyes és gazdasági szabadságát.

A nem szabadok (szolgarendűek) igen népes osztálya lényegében két főcsoportra oszlik: a személyük szerint, vagy dologilag: a rájuk művelés végett bizott birtok után nemszabadokéra. A két szabadság-korlátozás természetesen kombinálódik is. A személyes kötöttségben élő paraszt (pl. felszabadított rabszolga) szerezhett nem szabad birtokot is, vagyis olyan birtokot, mely után adóval, robottal tartozott a föld urának, s így személyes szabadságának korlátait dologi kötöttséggel tetézte. Ép így az a paraszt, ki mások földjét adó és robot fejében, tehát mint dologilag nemszabad műveli, kerülhetett személyes alávetettségbe is valamely úrral szemben.

A dologilag kötött paraszt, tehát a más földjén munkálkodó nemszabad ember, röghöz kötött, nem költözhetik szabadon és ha a föld gazdát cserél, a földhöz tartozó paraszt az új birtokos hatalma alá kerül. Viszont a birtokos nem foszthatja meg röghöz kötött alattvalóit a nekik juttatott földtől, exisztenciájuk alapjától. Sőt e föld örökletes a röghöz kötött családjában, csak úgy, mint a röghöz kötöttség állapota.

Ha azonban a dologilag kötött paraszt teljesítette urával szemben kötelességeit, akkor megmaradt idejét és erejét maga javára használhatta, s még szabad birtokot is szerezhett. A középkori szabadság-korlátozás tehát nem volt valami elviselhetetlen.

A személyileg nem szabad ember nem kap földbirtokot urától, gazdaságilag tehát szabad: magának dolgozik, akár mint földmives, akár mint kézműves vagy egyéb. Ami a nemszabadok kötelezettségeit illeti,

ezek nagyjából azonosak mindkét kategóriában, csak jogi alapjuk és eredetük szerint különböznek. A személyük szerint nem-szabadok fizetnek fejadót, a dologilag nemszabadok (röghözkötöttek) földadót. Ez az adózás országok, sőt vidékek, gazdák szerint változik, de, különösen a középkor későbbi századaiban, pontosan meg volt szabva, mégpedig a leggyakrabban írásban: úrbéri szabályzatokban. Ez adókat részben pénzben, de leginkább terményben fizették. (Gabonában, állatban, borban viaszban, állatbőrben, vászonban, szerszámokban: kapa, sarló stb.) Tartozott a röghöz kötött még robottal is, ami szintén igen változó súlyosságu teher.

A nemszabadnak, ki valamely földesúr földjét műveli, mint ez úr nemszabadjának mai szemmel nézve talán egyik legsúlyosabb, akkor azonban természetesnek talált kötöttsége, hogy csak földesura engedélyével házasodhatott, aminek gazdasági okai vannak, melyek nem csak a földesúr, hanem a többi nemszabad érdekeit is szolgálják. Ha valamely nemszabad meghal, földesura megszabott részt kap hagyatékából, sokszor a földesúr választ ki valamit. A dologilag nemszabad (röghöz kötött) minden olyan ügyben, mely közte és földesura között a kapott birtok fölött, vagy földesurához való kötelékéből kifolyóan fölmerült, a földesúr biróságának van alávetve. A földesuri biróságon az úr elnököl, erre kijelölt nemszabadjai pedig ítélkeznek, úgyhogy a nemszabadok maguk biráskodnak maguk felett. (Udvar-biróság, udvarjog.) Ha most a földesuri nemszabadok így vázolt helyzetét kiegészítjük a szabad parasztokéval, kik vagy saját szabad birtokukon gazdálkodnak, vagy pedig más szabadoktól bérelt földön, akkor nagy vonásaiban előttünk áll a szabad és nemszabad paraszt-osztályoknak jogilag különböző, de földműves-foglalkozásukkal

társadalmilag, műveltségileg és gazdaságilag uniformizált képe.

A szabad parasztok szabadságjogai ugyan már csökkentek, terhei királyi adóban és közmunkában növekszenek, de ezen szabad parasztok — a szabadok legalsó, nem-nemes rétege — még mindig csak az államtól-királytól kivetett terheket kötelesek viselni.

Ha most ítéletet akarunk mondani a középkori földműves osztály általános helyzetéről, úgy ezt elég kedvezőnek lehet mondani (Below nyomán). Hogy ez a középkori igazi „dolgozó” osztály, az nem olyan jelentőségű, mint az ókorban. A kereszténység megbecsüli a munkát, hiszen például a szerzetesrendek, legfőképp a szt. Benedek-rend és a cisztercita-rend kötelező foglalkozásul írják elő tagjaiknak a földművesmunkát. Nem is szólva arról, hogy állandóan történtek felszabadítások is, amiről még a gazdaságról szóló fejezetben lesz szó. Már fentebb említettük, hogy a nemszabadok (szolgarendűek) előtt nem volt elzárva a nemesi rendbe való emelkedés, akár fejedelmi nemesítéssel, akár a nagybirtokosok szolgálatával. Természetesen sok függött az úrtól. Legjobb soruk az egyházak nemszabadjainak volt, s felszabadítások is az egyházaknál történtek legkönnyebben. Mindent összevéve, a paraszt helyzete a XIV. századig, sőt még azon túl is elég kedvező, sok ország sok vidékén pláne teljes paraszt felszabadítás következik is be, mint pl. Angliában, vagy Franciaország északi és nyugati vidékein, vagy Délnyugat-Németországban. Még a XVI. században sem elviselhetetlen a paraszt sorsa, s ha a parasztság egyes német területekben e század elején, Angliában, Franciaországban pedig a XIV. században fel is lázad földesurai ellen, ez nem annyira a felfokozott földesuri követelések miatt — Németországban legalábbis nem — hanem

sokkal inkább azon vexatórius módok miatt történt, mellyel egyes földesurak és territoriális fejedelmek az adókat és robot-munkát behajtották. Egy délnémet törpe territorium fejedelme ellen például azért fogtak fegyvert parasztjai, mert aratás idején birtoka (territoriuma) parasztjaival csigákat szedetett, amikre a fejedelelnő és hölgyei a kézimunkájukhoz szükséges pamutot göngyölíthessék. Természetes, hogy különböző a nemszabadok (szolgarendűek) jogi, társadalmi és gazdasági helyzete a különböző országok szerint is. A német történettudósok szerint Németországban legkedvezőbb a középkori paraszt sorsa, — szerintük — Magyarországon valamivel rosszabb, még inkább a szláv országokban, s — hozzátehetjük — a keleti német, szlávoktól elhódított területeken. Francia- és Angolországot is többször dúlta fel kegyetlen parasztlázadás, már a XIV. században is, mint Német- és Magyarországot, nem is szólva a XV. századi csehországi borzalmakról, hol a huszita mozgalmakban vallási, nemzeti, gazdasági és társadalmi ellentétek törtek egymás ellen.

Ilyen helyzetű volt tehát az a földműves osztály, melynek munkája a középkor teljes kifejlésén a fölötte álló, őt földdel s munkával ellátó, jogvédelemben részesítő nemesi rend lovagi életmódjához és az egyház kulturális és szociális munkájához a gazdasági alapot megadta.

Egészen a XI.—XII. századig, tehát a terménygazdálkodás idején, Európa népei, (leszámítva Itáliát) a földesurak s a kisebb részben szabad, sokkal nagyobb részben pedig nem-szabad parasztok két nagy rétegére oszlanak. Ezek közé ékelődik, mintegy a XII. század óta egy új, igen nagyra hivatott rend: a városi polgárság.

Míg a földesúr (egyházi és világi) alattvalói által

megművelt birtoka jövedelméből, a paraszt a földesurnak tartozó adók megfizetése után az ő neki jutott birtokrész fennmaradó jövedelméből tartja fenn magát, mindketten e birtokon, falun élnek, addig a polgárság kézművességgel, kereskedéssel szerzi kenyerét, s városokban lakik. Csak az itáliai nemesek élnek városokban is, míg az Alpeseiken innen ez csak később, a XV. század folyamán jön nagyobb mértékben divatba.

A polgárság existenciájának alapja a város, mely a környező vidékkel egy meglehetősen zárt gazdasági egységet alkot, s e városokban atomizálódik valamely ország polgári rendje, mely azonban lényegében mégis egységes, uniformizált, bár önmagában is több rétegre oszló társadalmi osztály.

A városi lakosság igen különböző elemekből tevődik össze, mind a régi római városok középkori maradványaiban, mind a középkorban újként alapított városokban is. A középkori város e két főtipusával Európában mindenütt találkozhatunk, hova a római birodalom kiterjedt. Magyarországon azonban nem valószínű, hogy római eredetű városokban a városi élet megmaradt volna a honfoglalásig, s azon túl.

A város-alapító — király, püspök vagy más földesúr — által betelepített őslakosság mellé állandóan szivárognak be parasztok — szabadok és nem-szabadok — ugyanúgy a római eredetű városokba is, melyek szintén valamely „városúr” fennhatósága alá tartoztak. A nem-szabadok, ha egy évig és egy napig élnek a városban anélkül, hogy gazdájuk reklamáta volna őket, szabadokká lesznek: „a városi levegő felszabadít”, ahogy ezt akkor mondták. De költözött be kereskedést és ipart űző elem is, akár valamely nagybirtok kézművese, akár más városokból jövvők. E lakosság aztán hova-tovább

uniformizálódik és foglalkozása: kézműves vagy kereskedő hivatása szerint tagozódik. Kiválnak azonban a patricius családok, külön osztály a városi papság is, külön áll a polgárjogot nem nyertek aránylag elég nagy tömege és a néhol szintén elég nagyszámu zsidóság. A kézművesek megint foglalkozási ágak szerint szervezkednek, céhekbe, megfelelően a középkori egymásrautaltság követelményeinek. Kereskedők céhbe tömörülése nem ily általános, inkább csak a kézműves-céhek elleni védekezés, azok utánzása. A középkori városi polgárságról mégis elmondhatni, hogy gazdaságilag és társadalmilag, sőt később városigazgatás és városi politika szempontjából is a céheken nyugszik. A céhek amellett, hogy főképp gazdasági céluak, mint ezt a gazdaságról szóló fejezetben látni fogjuk, vallásos és jótékonyági egyesületek is, melyek gondoskodnak a beteg vagy más bajba jutott tagjaikról, azok özvegyeiről és árváiról. Fontos munkájuk a céhtagok eltemettetése is. De az élet derüesebb mozzanatainál is ott van a céh segítő keze: a céhek által rendezett ünnepélyek, szórakozások a középkori városok társadalmi életében jelentős mozzanatok. Mert míg a nemesi és paraszt-osztályok tagjairól gondoskodik családjuk, nemzetségük, kikkel együtt, egy helyen élnek generációkon keresztül életüket, addig a városi lakosság innen-onnan összejött népesség, kik között rokontalanok, sőt társadalmi és gazdasági hajótöröttek is vannak. Ez magyarázza a céhek nagy társadalmi és karitatív jelentőségét.

Nálunk, magyaroknál, sajnos, sem a városok, sem a polgári rend nem tudott a nyugatinak megfelelő mértékben kifejlődni, sem gazdasági, sem társadalmi tekintetben, az országos politikában pedig, — megfelelően gazdasági és társadalmi súlytalanságának — szava sem igen hallatszott.

A középkori társadalom első oszlopa az egyházi rend, melynek nálunk, magyaroknál Szent István a vallás után mindjárt az első helyet adta.

Végigtekintve a középkor társadalmán, megállapíthatjuk, hogy az egyfelől az emberek egyenlőtlenségének, másfelől az egyesülésnek jegyében állott. A legrégibb időkben a vérségi, családi, nemzetiségi, származási összetartozás az emberek közti összetartó kapocs, melyhez azonban már ezekben a legrégibb időkben csatlakozik a fejedelmi személyek vagy más hatalmasok és előkelőségek védelme alá való helyezkedés: azok kíséretébe lépés. A keresztény korban a hűbéri kötelékek lesznek a társadalom támaszai, melyek alapja szintén a kölcsönös hűség, hogy a középkor utolsó szakában, tehát a XIII. századtól kezdve helyet adjanak a társadalom hivatási rendek szerinti tagozódásainak. Minden középkori emberről elmondhatni, hogy valamilyen egyesüléshez, közösséghez tartozik és élvezzi az ilyen egyesülések előnyeit, szenvedni hátrányait.

A középkorban emellett úgyszólván mindenkinek megvolt a maga többé-kevésbé biztos existenciája, s a középkor nem ismeri a munkanélküliek boldogtalan tömegeit. Mert azokon a sokszor megdöbentően nagyszámu „szegényeken”, kiknek segítségét az egyház oly igen ajánlgatta minden kereszténynek, s kiket egy-egy kolostor, püspöki udvar, plébánia eltart, bizonyára öregség, vagy testi fogyatékoság miatti munkaképteleneket, rokkantakat kell érteni. Például a franciaországi St. Riquier kolostorban naponként 300 szegény és még 150 özvegy kapott alamizsnát. A mi Szent Istvánunk is felkeresi, mégpedig éjnek idején, titokban a székesfejérvári templom körül táborozó szegényeket, kik nemcsak tiszteletlenül, hanem valóságos gyűlölettel fogadják és még

bántalmazták is: szakállát tépik meg jóttevőjüknek, ki ezt a bánásmódot a szentek alázatával tűri, sőt benne az égi korona elnyerésének zálogát látja. A középkori primitív életkörülménvek, az orvosi tudomány fejletlen volta, az igen nehéz fizikai munka, mely sokszor az elemek elleni harcot jelenti (mocsaras vidékek kiszárítása, vadállatoktól hemzsegő őserdők irtása és művelhetővé tétele, az utazás nehézségei, elemi csapások elleni nehéz védekezés stb.) hamar megöregítették — ha nagyon meg is edzették — a középkori embert, ki könnyen meg is rokkant nehéz földműves, pásztor, kézműves, kereskedő munkájában, harcon, vadászaton kiállt küzdelmeiben. Ehhez járult még a középkori igazságszolgáltatás egy barbár büntetési neme, a testcsonkítás: kézlevágás, megvakítás, melynek elszenvedése után az ilyen szerencsétlen bűnös valóban csak kolostorok koldusaként tengethette életét. Még a királyi vérből származó Álmos magyar herceg is, kit Szent László utódjává magyar királlyá kijelölt, s ki Kálmán uralmába belenyugodni nem tudván, idegen ellenséggel tört a király ellen, e honárulásáért megvakítással bűnhődik és tehetetlen vak emberként visszavonul az általa alapított dömösi kolostorba, hogy túlságosan sok szabad idejében a kolostor előtt üldögélve panaszolja részvevő embereknek szomorú sorsát. Vagy a magyar trón- és testvérviszályok egy másik, jobb sorsra érdemes áldozata: Salamon, trónjától megfosztatva a székesfejérvári templom koldusai között leli helyét. Úgy hisszük tehát, hogy a „szegények” e másokra szoruló, feltűnően nagy tömegében nem gazdasági és társadalmi, hanem csak fizikai, erkölcsi vagy politikai rokkantakat kell látnunk.

A történetbe lépő középkori népek állandó letelepüléssel ülik meg földeiket, s az állandó letelepülés a normális állapot még a népvándorlás mozgalmas századaiban is, kivéve természetesen a vándorlási periódusokat. Az állattenyésztés mellett inkább csak mellékesen üzött földművelés céljaira a községek kiosztanak minden erre jogosult, vagyis szabad embernek több darabot a határ különböző részeiből, annyit, amennyinek terményeiből egy ember magát, családját, háztartását, esetleg rabszolgáit vagy szabadjait, kíséretét élelmiszerekkel elláthatja. E több részből álló földbirtok azonban nem maradt állandóan ugyanazok kezén, hanem időnként: évenként új osztás történt, melyben egyes fejedelmi vagy más előkelő, a harcban kitűnt személyiségek nagyobb darabokat kaptak. Föld pedig bőven volt, műveletlen, lakatlan föld sokkal több, mint művelés alatt álló, úgy hogy a földből soha ki nem fogytak. Erdő, legelő, vizek a község birtokába tartoztak, melyeket használni szintén jogosult minden szabad ember. Ezenfelül megvolt a faluban mindenkinek a maga háza, belsőisége.

A szabadok némelyikének egy további jövedelmi forrása nemszabadjainak gabonában, állatban, néha ruhaneműben lerótt adói, ezeknek azonban egyelőre alig van jelentőségük, s csak mint egy nagyjövőjü berendezés kezdeteit említjük meg. A nép nagy tömegei ekkor még, — és még századok múlva is — szabad emberek, kik maguk művelik földeiket, s még ha rendelkeznek is nemszabadok vagy rabszolgák felett, épúgy dolgoznak, mint a többi szabad ember, kik csak saját maguk, és családtagjaik munkaerejére vannak utalva. Csak kevesen élhettek a későbbi

lovagok módjára tisztán a harcnak, vadászatnak, lakmározásnak.

A földművelésnél és vadászatnál nagyobb szerepe van a germánok gazdálkodásában az állattenyésztésnek: szarvasmarha, sertés, sőt szárnyastartásnak. Valami primitív háziipar is ki volt már fejlődve abban az időben, mikor a germánok a rómaiakkal érintkezésbe léptek, s róluk az első feljegyzések római történetírók: Caesar és Tactius műveiben leíródtak. Egyszerű házi eszközeiket maguk készítették, szint-úgy állatbőrből, durva posztóból varrt ruháikat és maguk építették szerény fa-, nád- vagy vályogházaikat is. Mint már említettük, földje mindenkinek elég volt a megélhetéshez. Amire szüksége van a régi idők még pogány emberének, az ott megterem, de amit kiki termel, azt el is fogyasztja és piacra, eladásra csak egészen elenyésző mértékben termelnek, s legfeljebb iparcikkeket: agyag- és fémedényeket, fegyvert. A rómaiaktól aztán becserélnek római fényűzési cikkeket: ékszert, selyem ruhákat, mikért ellenértékül nyersanyagokat: borostyánkövet, sonkát, női hajat adnak. A legértékesebb árucikk e pogány időkben, s egy ideig még azután is a rabszolga.

A IV.—VI. századokban lejátshódott, s a keresztény államok megalapításával befejeződött népvándorlás alatt és után lassu átmenetben lényeges változás megy végbe a középkori népek gazdaságában is. E népek mintegy a VI. század végére, — mi magyarok három századdal később, — elérik nagyjából azokat a területeket, melyeken ma is laknak, s megalapítják rajtuk államaikat, a mai európai államrendszer alapjait, melyek területén azután gazdasági exisztenciájukat megtalálniuk kellett. A földművelésre alkalmas termőföld még mindig bővében van, még mindig messze meghaladja a lakosság szükségleteit. A falu-

község azonban már nem osztja szét évenként a határ szántó-vetőnek szánt földjét a szabadok között, már megvan kinek-kinek a maga egyéni birtoka, ami a föld jobb megmunkálására ösztönöz, sőt intenzívebb gazdálkodás egyáltalán csak egyéni birtokon válik lehetségessé. A régi idők szabad parasztjainak eme kisbirtokai mellett aztán idők folyamán kifejlődik a nagybirtoknak a középkorban uralkodó fajtája is, mely lényegesen különbözik a maitól. Mindenekelőtt nem alkot összefüggő tömböt, hanem sok kis parcellából áll, melyek sokszor nem is egy faluban, hanem egymástól messzefekvő falvakban vannak szétszórva. E parcellákon egy-egy nemszabad paraszt vagy pedig — ritkábban — szabad bérlő gazdálkodik. E parcellák után a szabad bérlő terményben, állatban, iparcikkben, későbbben pénzben, pontosan megszabott bért fizet, a nemszabad paraszt szintúgy terményben, (vagy később pénzben) iparcikkekkel acózik s ezenkívül robottal is tartozik urának szolgálni. A földesúr fenntart magának bizonyos földdarabot: a majorsági földet, mely olykor a birtoknak majdnem felét teszi ki, s melyet saját kezelésben, nemszabad házi cselédségével, s nemszabadjai robotjával műveltet meg. E majorsági föld a központja az egész birtoknak, ide szolgáltatják be az egyes parcellákon gazdálkodók a bért, vagy földesúri adóikat. Előfordul azonban az is, hogy a földesúr nem tart meg magának majorsági birtokot, földjeiből tehát csak az említett adókat és béreket élvezi. Idők folyamán ez utóbbi földesúri típus jut túlsúlyba. A majorsági föld élén egy-egy majoros (villicus) áll, ki rendszerint az úr szabadjai közül kerül ki, s ki szolgálatai fejében maga is kap urától birtokot, melynek egész jövedelme az övé. A majoros vezeti a földesúri bíróság tárgyalásait mint urának

helyettese és ura mellett lovas hadiszolgálatot is teljesít. Mindez társadalmi helyzetét nagyban emeli, úgy hogy hova-tovább nemszabad származása ellenére, lovagi életmódja, jó jövedelmei folytán hozzáidomul, sőt beleolvad a nemes lovagok osztályába, mint ezt már a társadalomról szóló fejezetben fentebb előadtuk. A lovag-majoros aztán igyekszik a parasztok szolgáltatásait, szintúgy a majorsági föld jövedelmeit magának megtartani, úgyhogy a földesúr: az egyházak, nemesek és az állam (király) jövedelmei erősen megcsappannak, épen akkorra, mikor a mezőgazdaságra nagy konjunktura ideje következett (a XIII. században). A XII.—XIII. századra megnövekszik ugyanis a földnek és terményeinek értéke. Megműveletlen föld sincs már olyan bőségben, mint még 100—200 évvel ezelőtt, a lakosság viszont a hosszas béke hatása alatt erősen megsokasodott, ami a föld értékét növeli, még fontosabb azonban, hogy a városok gyors fellendülése folytán egy jelentékeny, a mezőgazdaság szempontjából fogyasztó réteg állt elő. Ez az új fogyasztó tömeg jelentékeny nyereséget juttat a parasztok szabad és nemszabad tömegeinek. A bérek és adók, általán a földesúri szolgáltatások ugyanis már régi idők óta szerződésekkel, úrbéri szabályzatokkal pontosan meg vannak szabva, s így az árak emelkedéséből való haszonnak, általán az új konjunkturának élvezői a parasztok. A földesúr viszont kimarad ez új nyeresési lehetőségekből, mert ő már nem gazdálkodik, majorsági földeit nagyrészt kiadta a parasztoknak, s amely földesuri birtokon maradt is meg majorsági föld, annak fokozottabb jövedelmeit sem a földesúr, hanem a magát lovaggá felküzdött majoros élvezte, ki mint említettük, a földesúr egész birtokának jövedelmét magának igyekszik megtartani. A még majorsági földdel

biró földesúr viszont azzal védekezik a majoros e túlkapásai ellen, hogy bérbeadja a majorsági földet, többnyire parasztnak, kik e bérletük alapján a béren kívül semmi más szolgáltatással nem tartoztak a földesúrnak, tehát személyesen szabadok voltak, s így még más földek után robottal tartozó nemszabadok is mentesülnek a földesuri kötelezettségeiktől. A középkor végére így sok helvütt, mint pl. a legtöbb délnémet-országi birtokon, de Franciaország nyugati és északi részein és sokhelyütt Angliában, teljes paraszt-fel-szabadítás következett be, annál is inkább, mert a bérletek többnyire örökletesek, úgy hogy azokat a „bérló” már a középkor végére csaknem tulajdon gyanánt élvezi. Megmaradt emellett a nagybirtok előbbi formája is, a maga majorsági földével, robotjaival és nemszabadjaival is. (Ez az uralkodó birtok-forma például a keleti és észak-keleti Németországban.)

A mezőgazdasági termelés ebben az ezeréves korszakban lényegesen tökéletesedett. Mintegy a VIII.—IX. századtól kezdve divatba jött, s a XII.—XIII. századra általánosan elterjedt a középkori mezőgazdasági technika legnagyobb vívmánya, a háromnyomásos rendszer (egy évben tavasziak, következőben ősziak vetése, a harmadikban ugaron hagyják a földet), ami a gabona termelés előnyomulását jelenti az addig jelentősebb állattenyésztés helyére.

Tökéletesednek a termelési eszközök és szerszámok is. Jobb és több féle szerszámot kezdenek használni, s már a középkorban előfordul a szántóföld négyeszeri, egészen kivételesen ötszöri felszántása is, bár ekét csak nagyobb birtokokon használnak, míg a parasztnak földjüket csak felkapálják, vagy pedig többen együttesen szereznek maguknak ekét. Aratni sarlóval szokás. Trágyázni is szoktak, istálló trágyával, s

gondot fordítanak — öntözéssel is — a legelőkre, kaszálókra is, amit a fejlettebb állattenyésztés tett szükségessé. Általán, ha ez a középkori mezőgazdálkodás még nem is volt valami tökéletes, mégis igen nagy eredményt ért el azzal, hogy a háromnyomásos rendszert bevezette, vagyis azt a rendszert, mellyel Európa népei egészen a mult századig földjeiket művelték. A középkor gazdasági tevékenységének érdeme továbbá, hogy gazdaságilag kiépítette azt a területet, melyen Európa népeinek mezőgazdálkodása ma is folyik.

Már említettük, hogy a legrégebbi időkben: a népvándorlás előtti és alatti korszakban ki-ki maga építi fel házát, maga készíti egyszerű ruháit, házi eszközeit, fegyvereit, szerszámaikat. Az új keresztény államokban tovább foyik az ősi idők házi ipara: az iparcikkeket, melyekre szüksége van, mindenki maga készíti el, saját háztartásában, felesége, gyermekei, ha vannak, rabszolgái, nemszabadjai segítségével. A nagybirtokos földesurak nemszabadjaik adóiból is hozzájutnak iparcikkekhez, s ebbeli szükségleteiket azokkal fedezik. Emellett a földesurak udvarában üztek ipart hivatásos kézművesek is, ad hoc kézműveskedők is. I. Endre királyunk például 1055-ben a tihanyi apátság szolgálatára rendel mezőgazdaságot üző szolgák mellett szakácsot, vargát, molnárt malommal együtt, ácsot, esztergályost és ötvöst is! Volt azonban e mellett a nagybirtokokon üzött kézművesség mellett már e korai századokban is kézműves, ki földesúrtól függetlenül dolgozik eladásra: a piac számára.

A gazdasági viszonyok ily kezdetleges foka mellett, terménygazdálkodás idején, amikor mindenki nemcsak a neki szükséges élelmiszereket, hanem iparcikkeket is túlnyomólag „házilag”, saját gazdasága keretein belül állítja elő, s mikorra már a rómaiakkal

üzött régi cserekereskedés jelentőségét veszítette, egész természetes, hogy a kereskedelem is alig lehetett kifejlődve. Mégis, már a keresztény államalapítások után, mintegy a VI. századtól, idegen: szíriai, görög, zsidó kereskedők járnak be Európát, főképp annak a régi római birodalomhoz tartozott részeit. Sőt a VIII. században már az északabbra fekvő Utrecht, méginkább London, s néhány skandináv város, mint a kereskedők városa említetnek. A kereskedelem központja Konstantinápoly, honnan több irányban, pontosan betartott kereskedelmi utakon járnak a kereskedők karavánjai, melyek a Kelet luxus-cikkeit hozzák Európába: drága kelméket, fűszereket (köztük az igen kedvelt borsot), finom borokat, (abban az időben, mikor még a Rajna mellett sem termesztettek szőlőt), olajat, tömjént az egyházak használatára. Már e felsorolásból is kitűnik, hogy ez a kereskedelem alig, vagy éppen semmi befolyással sem volt az európai népek gazdasági életére, s egy egészen kis társadalmi rétegnek: az egészen gazdagoknak leszámításával az emberek életmódjára sem.

A VI. századtól kezdve a friz, a VIII.—IX. századtól kezdve a német és angol kereskedelem is kezd kibontakozni, s újabb árucikk is bukkan fel, mégpedig a következő századok legfontosabb árúja: a finom flandriai és angol posztó.

A korai középkor kereskedője vándor-kereskedő: maga viszi árúját, egyedül is, többnyire azonban társaival biztonságosabb karavánná egyesülve, az ismert, meghatározott időkben ugyanazokon a helyeken ismétlődő vásárokra.

A XI.—XII. századoktól iparnak, kereskedésnek s általán az egész gazdasági életnek döntő fontosságú fejleménye a városok kialakulása, mint ezt már a mezőgazdaságnál is láttuk. A középkori városok gaz-

daságilag ipari és kereskedő központok, némelyik — így a délnémetek: Nürnberg, Augsburg, vagy a flandriai posztógyártók: Lille, Brügge, Arras, stb. — inkább iparos, mások, — mint például a Hansa-városok: Lübeck, Bréma stb. — inkább kereskedő városok.

A középkori város ipari produkciója épúgy kisüzemben folyik, mint a mezőgazdasági. A mezőgazdasági termelés lényegében paraszt-gazdaságokban, kisbirtokokon történik, az ipari termelés a mesterek műhelyeiben, kik mellett legfeljebb még két legény és egy tanonc dolgozik. Egy mester ismét csak egy műhelyt tarthatott, bár rendszerint űzött mestersége mellett mellékfoglalkozásként még egy másikat, főképp mezőgazdaságot. A középkori mesterember legfontosabb feladata, hogy maga is dolgozzék, a középkori ipari vállalkozó voltaképp munkás. Ilyenformán az egész ipar az egyéni munkán nyugszik, s a legtöbb iparágban az egyes kézműves fogyasztásra kész, kész-árut gyárt mégpedig megrendelésre, s ritka az olyan szakma, melyben egy műhely csak részeket készít.

A piac számára a középkori ipar főképp, majdnem kizárólag posztókat, mégpedig finomabb kelméket gyártott, s a városok közötti kereskedelem is (élelmiszereken és nyersanyagokon kívül) túlnyomólag ezekre szorítkozott. Csak természetes, hogy ezek előállítására nem történhetett az eddig jellemzett kisüzemi műhelyekben, a középkori ipari termelés egyébkénti főtermelési helyén. A finomabb posztók, sőt az ennél kevésbé jelentékeny finomabb vászon s a szintén nem olyan nagy jelentőségű selvem készítéséhez már egy nagyobb üzemű gyártás fejlődik ki, mely nagyobb számú munkást foglalkoztat egy üzemben, köztük mestereket is. Flandriában, a finom kelmék fő gyártó

helyén már a XIII. században alakul ki a nagybani gyártás, s onnan terjed át Angliába, majd, a XV. századra Észak- és Közép-Itáliába. A középkor legnagyobb, Firenzében működött posztógyára a XV. században mintegy 100 munkással és kereskedelmi alkalmazottal dolgozik, a németországiak alig foglalkoztatnak többet 10—20 embernél.

Már a társadalomról szóló fejezetben említettük azt a döntő szerepet, melyet a középkori város életében a céhek vittek. A céhek szabályozzák a város iparosai munkáját, az egész ipari termelést. A céh épügy szociális, mint gazdasági szempontból a mesterek érdekeit tartja szem előtt, de szintügy tekintettel van a fogyasztókéra, sőt a gazdaságilag gyenge fogyasztókéra is. Célja a szakma minden űzőjét a céhbe tömöríteni, (céh-kényszer) távoltartani a kívülálló konkurenciát, a szakma művelését a céhtagokra korlátozni. A céh biztosítja a kisüzemek uralmát, (egy mester ezért nem tarthat többet két segédnél és egy tanoncnál), emellett ügyel a céh arra is, hogy a mesterek jó árut produkáljanak olyan áron, melyet a fogyasztó is meg tud fizetni, de amely a mesternek is biztosítja a méltányos ellenértéket. Megakadályozza a céh az árakat lerontó, más mesterek existenciáját veszélyeztető konkurenciát, a vevők elvonását, nagyüzemek alakulását, szabályozza a munkaidőt, az alkalmazottak munkabérét, tiltja a vásárnapi munkát. Alapelve a mesteremberek számára tisztas, biztos, egyre növekvő kultúrigényeiket is kielégítő existencia biztosítása, s az önálló existenciák: mesterek szaporítása. A keresztényi felebaráti szeretettől, mint ma mondanák: szociális szempontoktól vezetett, határozott középosztályi politika volt tehát ez a középkori városi gazdaság politika, melyet, tekintve, hogy a városi lakosság zömét e középosz-

tály: a mesterek alkották, az egész lakosságra méltányosnak kell tartanunk.

A mesterek alkalmazottainak: inasoknak, legényeknek, mai terminussal: munkásoknak épúgy megvannak a maguk egyesületei gazdasági és egyéb érdekeik védelmére, mint a mestereknek a maguk céhei. (A mesterek elleni küzdelmeikben nem ismeretlen fegyverük a sztrájk!)

A céhekbe való szervezettség épp olyan jellemzője a középkori iparnak, mint a városi, polgári társadalomnak. Céhbe szívesen tömörülnek — a középkori egyesülési hajlam, s az emberek egymásra utaltsága miatt — mindenféle hivatásu emberek. Így megvoltak a maguk céhei a halászoknak, pékeknek, vendéglősöknek, bor- és posztókereskedőknek — e legutóbbi a legfontosabb kereskedő-céh, — sőt vannak — ma már egészen komikusan hangzik — koldus, tolvaj és utonálló céhek is.

A középkori kereskedelem, mely szintén a városokban bonyolódik le, épúgy beleilleszkedik abba a gazdasági egységbe, melyet a város és vidéke alkot, mint az ipar. Ennek következtében ez a városi, belső kereskedelem igen korlátolt, csak kevés árúcikkre szorítkozik, és csakis kiskereskedelem. Hiszen mivel is kereskednének? Élelmiszerekkel úgy látja el magát a középkori városlakó, hogy megvesz mindent magától a termelő paraszttól a vásáron, hová a parasztok állandóan behozzák terményeiket, a mezőgazda pedig ugyancsak a vásáron megveszi a szükséges árukat, melyeket a piacon maga az azokat készítő kézműves árul. A közvetítő kereskedelemnek tehát majd semmi tere sem nyílik s ezt a városi hatóság, még inkább a kézműves céhek mindenképpen akadályozzák is. Tilos például a városi kézművesség készítményeit összevásárolni tovább-eladás végett, tilos épúgy a várost éle-

lemmel ellátó, vidékről bejövő parasztok szállítmányait a város kapui előtt összevásárolni. (De azért előfordult mindkét eset.) Innen van, hogy a városi kiskereskedelem úgyszólván azon cikkek árusítására szorítkozik, melyek nem a városban készülnek, s nem a város környékéről való élelmiszerek, vagyis a messzi kereskedelem ismételten felsorolt luxus-cikkeire, mint a bor, fűszer, déligyümölcs, méz, viasz, tömjén, ámbra, stb., továbbá a főkép Itáliából jövő üvegedények, vas-ötvösművek, övek, keztyűk, szalagok, selyemkelmék és mindenekfelett a finom flandriai és angol posztók árusítása. A többi fent elsorolt cikkek eladása a szatócs (vegyes-kereskedők) kizárólagos joga. A borkereskedelem megint külön szakma. Hogy az Európában mindenütt tenyészthető vágóállatokban is igen élénk kereskedelem folyt, az viszont a gyakori állatvérszekből magyarázódik. A gabona-kereskedelem nagy szerepe egyfelől a gabonának nem mindenütt termeszthető voltával, másfelől a gyakori éhínséggel függhet össze, hiszen akkor a mezőgazdaság még jobban ki van téve az időjárás szeszélyeinek és más elemi csapásoknak, mint most. Nagy gabona mennyiségek még a kisüzemi mezőgazdálkodás mellett is mindig voltak felhalmozva, mégpedig a fejedelmek és földesurak birtokairól, a nekik terményben fizetett adókból összegvűlt készletek. El lehet képzelni, hogy minő gabona-mennyiségek gyűltek össze a magyar királyok magtáraiban a megyék terményeiből, melyeknek két, később egyharmada a királyt illette.

Ezen import-árukkal aztán élénk nagykereskedelem folyt az egyes városok, országok közt, sőt az Európán kívüli országokkal is. A Kelettel való kereskedelmet a velencei és genuai kerskedők bonyolítják le, de a XV. századtól, Pisa és Livorno elfoglalása után Firenze is részt vesz a levante-i kereskede-

lemben. Az olasz kereskedő elem különben is nagy szerepet játszik az egész kereszténység gazdasági életében, főkép a flandriai és angol posztókereskedelemben, de az északi: német és más nemzetű kereskedők is állandó látogatói Velencének, Génúának, Firenzének. Egy más igen nevezetes kereskedelmi központja a középkori Európának a német Hansa, mely Lübeck vezetésével hatalmas város-szövetséget alkot észak-német és skandináviai városokból és a XIII.—XIV. században hatalmába keríti az Északi tenger egész kereskedelmét. Árucikkei a só, bor, viasz, méz, hering, vászon, posztó.

A középkori kereskedő, ha városán kívül kereskedik, maga viszi áruját, s a kereskedő-karavánok állandó vándorai a fontosabb kereskedelmi utaknak. Vásárról-vásárra utaznak, legfontosabbak a champagne-i (tours-i) ypern-i, brügge-i, london-i, majd a majna-frankfurt-i s a XIII. század óta a bécsi vásárok. Budán is megfordul sok idegen, előbb regensburgi, majd kölni, (gabona)kereskedő, a XV. században pedig e század vezető kereskedője: a nürnbergi. De olasz, francia, cseh, morva és lengyel is; ez utóbiak a szepesi városokban, meg Kassán kereskedtek, nem szólva a még a XIII. században is itt nyereszkedő izmaelitákról. Zsidó kereskedők ennyű voltak nálunk is, mint Európa minden más országában. Az import árut valamely városban azonban nem az importáló vándor-kereskedő, hanem a helyi kiskereskedelem árusíthatja csak. Egész kivételesen tudják csak például a Hansa-városok megszerezni az angol városokba nagyban szállított áruik detail-árusításának jogát. Pedig ez utóbbi a jövedelmezőbb s biztosabb üzlet. A város kiskereskedői üzhettek detail-üzleteik mellett nagybani árusítást is — de nem saját szakmájukban. Például a posztó-

kiskereskedő folytathat nagybani kereskedelmet fűszerrel, mézzel, viasszal, déligyümölccsel, szóval a szatócs-kiskereskedelem portékáival, vagy borral, de nem árusíthat nagyban posztót. Viszont a szatócs importálhat nagyban posztót, kicsinyben azonban nem árusíthatja azt, amint hogy nem árusíthatja nagyban a saját szakmájának előbb felsorolt cikkeit.

Hogy a középkor későbbi századaiban az ipar és kereskedelem így fellendülhetett, az jórészt a pénzgazdálkodás mind erősebb előnyomulásának tudható be. A középkor korábbi századaiban azonban, a terménygazdálkodás idején, tehát mintegy a XIII. század előtti időkben a pénznek a gazdasági életben vajmi csekély jelentősége van. Inkább csak értékmérő és mint nagy ritkaság, „kincs” gyűjtésére, thezaurálásra szolgál. A középkori népek a római vagy bizánci pénzmérték-rendszert vették át. Így a frank birodalomban uralkodó Merovingok a bizánci arany-solidus mintájára aranypénzt veretnek, a schillinget, emellett azonban ezüstpénzt is hoznak forgalomba: a nagy jövőjű dénárokat, míg az aranypénz verése a VIII. század óta megszűnik. Ez a frank, a Karolingok által a VIII. században megjavított pénzrendszer jut aztán uralomra az egész keresztény világban, ezt, helyesebben ennek II. Henrik bajor herceg által reformált egységét, a regensburgi dénárt veszi át a mi Szent Istvánunk is. De forog nálunk a bizánci aranypénz is, mely a Bizánccal ősidők óta folytatott kereskedelem kapcsán eléggé el is volt terjedve. Az ezüst valuta azután egészen a XIII.—XIV. századig uralkodott Európában. A pénzt azonban továbbra is a Nagy Károly által bevezetett lábak szerint verik. Egy font (kb. $\frac{1}{2}$ kiló) ezüsből 20 solidust vagyis shillinget ill. 240 dénárt vertek, mely pénzláb Angliában mindmáig megmaradt. A márka ($\frac{1}{2}$ font

= $\frac{1}{4}$ kiló) mintegy a XI. század folyamán kerül forgalomba s a XII. századra kiszorítja a túlságos magas értékű fontot, mely csak Angliában marad meg. A XII. században Itáliából (Velencéből) és Franciaországból egy új, nagy formátumu dénár, a garas terjed el egész Európában, s jut el a XIII. században Ausztriába, Magyarországra és Csehországba.

Az egyes országokban, sőt az egyes vidékeken is igen különböző az egyes pénzérmék értéke, s a középkori pénzürendszerekre legjellemzőbb jelenség az érmék értékének nagy változatossága. Kivétel volt, hogy olyan nagy területen, mint Magyarország, csak egyféle pénz forogjon és pedig a királyé. Németország mutatja a legváltozatosabb képet, és igen sokféle pénz forog az erősen szétदारabolt Itáliában, de Franciaországban, sőt Angliában is. Előnyös helyzetben voltak azok az európai országok, melyeknek, mint például Magyarországnak gazdag ércbányáik voltak, s a pénz elterjedése: a pénzgazdálkodásra való áttérés kapcsolatos az európai nemes ércbányák kiaknázásával.

A XIII. században aztán az addigi, s a VIII. század óta uralkodó ezüst valuta mellett újból felép az aranypénz, elsőnek a firenzei liliomos aranyforint, a florenus, de az angol és francia arany is. — A XIV. században Csehország, majd Magyarország hoznak forgalomba aranypénzt, s a század végére megjelenik a nálunk a múlt században is még forgó rajnai: rénes forint. Arany és ezüst egymáshoz való viszonya a középkorban 1:10-hez és 1:14-hez arányban változott. Az aranypénz azonban a középkor későbbi folyamán is csak a nagykereskedelem korlátolt keretei között forgott, míg a középkori kereskedelem túlnyomó részét kitevő kiskereskedelem az ezüst pénzt használja. Aranyban

fizet Európa a közeli és távoli kelet luxus-cikkeiért is, s ezuton elég jelentékeny arany mennyiség áramlik ki Európából, főkép Ázsiába.

A pénzlábak említett sokfélesége aztán egy külön üzletágot fejlesztett ki, még pedig a pénzváltást. A pénzváltók mindenféle pénzt hordtak magukkal, s átválthattak különböző pénznemeket. E pénzváltók neve cambiatores, vagy bancherii (a Banco: asztal után, melyre pénzeiket kitették) s az ő üzleteik az alapjai a későbbi, már a XV. században is kifejlett bankoknak. E pénzváltók folyósítanak kölcsönöket is, legtöbbször a fejedelmeknek és városoknak.

HA MOST a középkori gazdálkodás vezérmotívumait keressük, akkor megállapíthatjuk, hogy főkép theoriában, de még a gyakorlati célkitűzésben és tényleges munkálkodásban is a középkori ember — általában véve — régebben szerényebb, később egyre növekvő életigényeit óhajtja csupán gazdálkodásával kielégíteni, ahogy ezt a szempontot uralkodni láttuk mind a mezőgazdaságban, mind a kézművesség sőt kiskereskedelemben is. A középkorban minden téren irányadó egyház felfogása is ez. Az egyház megbecsüli a munkát, melyet Isten rendelt az emberek anyagi exisztenciájának biztosítására. Mindenkinek kijár az őt rendje (társadalmi állása) szerint megfelelő élet „standard”, de ezen túl igyekezni, több vagyont szerezni nem helyes, sőt veszedelmes. A tehetős, sőt általában mindenki, kinek Isten valamit juttatott, köteles abból juttatni a szükölködőknek. Pénzre: kölcsönre szoruló embertől a kölcsönzött összeg után kamatot szedni tilos, ezt az egyházjog tiltja, mert bajba jutott kizsákmányolása lenne. Ez a kamat,

— mint akkor mondták: uzsora — tilalom azonban a XIII. század óta enyhülni kezd.

Természetesen a középkorban is fellelhető a nyereség kedvéért űzött gazdasági tevékenység is, épügy, mint minden idők emberi gazdálkodásában. Nagy pénzvagyonok csak a középkor utolsó századában alakultak, földbirtokban azonban voltak már nagy vagyonuak az ősi, pogány időkben is. Idők folyamán egyre növekszik az ingóvagyon jelentősége.

A középkor 1000 éve alatt természetesen igen megváltozott, nagyot haladt az emberek életmódja is. A legrégibb időkben az emberek falvakban, vagy különálló házakban laktak, házaik nádból, vályogból, fából készültek, csak a római területen, vagy annak szomszédságában építettek kőházakat is. Ruháik állati bőrből, vászonból készültek. Főétlálékuk a hús, házi- és vadállatoké, de már rég ismert a kenyérsütés is, kézimalmokról már a legrégibb időkben is hallunk. A gyümölcstermelés, nemesítés római import, szintúgy a szőlőművelés. A hüvelyesek nagy részével is a rómaiak ismertették meg az Alpeseiken innen lakó népeket, kiknek a szent Benedek rend kolostorai és szerzetesei voltak iskolái és tanítómesterei mind a gyümölcs-, mind a főzelék-félék termesztésében, valószínűleg a gabona-termesztés tökéletesítésében is. Nagyban elősegítette a növényi táplálkozás elterjedését a mezőgazdaságban uralomra jutott háromnyomásos rendszer, s evvel kapcsolatosan a gabonatermelés tökéletesedése, másfelől az egyház bőjt-parancsa s a lakosság megsokasodása is, ami a végleges megtelepedés és államalapítások következtében beállott, s melyet csak a XIV. századi borzalmas pestis-járvány tudott igen lényegesen visszavetni. A későbbi középkor „népeledelei” a zab- vagy árpalisztból, kölesből főtt kása, a szalonna, tojás, hering, sajt, kenyér, a

káposzta, répa, bab. Az előkelőbbek étkezésében a húsetel a fő, ezek bort is ittak, a szegényebbek, kispolgárok, parasztok itala a sör, vagy méhser.

Élelmezésben épúgy, mint öltözködésben, s mint látni fogjuk lakásban is, a lakosság a középkor későbbi századaiban erősen differenciálódik. A vagyonosabbak, gazdag földesurak, városi patriciusok kifinomuló életformái erősen elválnak a szegényebbekétől, s még jobban kiéleződnek a vagyoni és társadalmi különbségek melyek kezdetei már különben a pogány időkben is konstatálhatók. Finom kelmékből, selyemből készült, prémekkel díszített, gondosan szabott és divat szerint változó öltözködés dívik egész Európában. Nálunk is követik az előkelők és gazdagok öltözködésben (és fegyverkezésben) a nyugati divatokat, de megmarad a keleties magyar öltözet is, mint ezt a Bécsi Képes Krónika miniaturái is mutatják.

Az építkezés és evvel karöltve a lakásviszonyok is igen nagy mértékben tökéletesednek. Előbb fa, vályog és nád a leghasználtabb építkezési anyagok, később téglá- és kőházakban laknak az emberek. Majd felépülnek a fényes fejedelmi, főnemesi és lovagvárak, a XIV. de különösen a XV. század óta polgári paloták is. Itáliában természetesen sokkal régebben, aminthogy a régi római területek e tekintetben is sokkal előbbre vannak a római birodalomhoz nem tartozott területeknél. A középkori épületek terjedelmét, tartósságát, fényét, művésziességét még ma is csodáljuk számos épségben megmaradt, sőt ma is lakott maradványaikban.

SZELLEMI MŰVELTSÉG

A középkori népek: germánok, románok, később a magyarok, — előadásunkban a tőlünk keletebbre lakó, már nem a római egyházba tartozó szlávokra nem terjeszkedtünk ki — különböző műveltségi tőkével lépnek fel. A római birodalom területén lakó népek, melyekből később a román nemzetek alakultak ki (franciák, spanyolok), már elsajátították az Itáliából kapott civilizációt, mikor a germánok még a kultúra igen alacsony fokán állottak, s a magyarok még mai hazájukat el sem foglalták. De természetesen ez ősgermánok épúgy nem voltak pusztító barbárok, mint a honfoglaláskori magyarok sem, s mindkét népfajban megvolt a fogékonyság egy magasabb műveltség felvételéhez, ami a római keresztény kultúra aránylag gyors elsajátítására és későbbi továbbfejlesztésre képessé tette őket.

A római birodalom területén élő népeknek az antik világból maradt műveltsége sokkal hatalmasabb volt, sokkal jobban áthatotta ezeket a népeket, elsősorban az itáliaiakat, semhogy az a római birodalommal elenyészhetett volna, bár erősen lehanyatlott, a művelt osztály mindinkább összehusgorodott, s az egyháziakra korlátozódott. Az antik műveltség halhatatlan értékeit az egyház mentette át a népvándorlás viharain, s vitte el az új keresztény államokhoz. Ez a civilizatórius tevékenység a fő oka az egyház középkori nagy befolyásának és hatalmának.

Ezentúl a kereszténység terjedése egyúttal a görög-római műveltség terjedését is jelenti. Mint a kereszt, az antik műveltség is Itália, illetőleg Gallia felől terjed nyugatra, északra, keletre. Gallia még a római birodalom fennállása alatt krisztianizálódik,

a frankok keresztény állama is a római katolicizmust veszi fel. Szintúgy Britanniában, hol azonban a IV. századi angolszász invázió visszaállítja a pogányságot, de Rómából, a pápától jövő misszionáriusok a VI.—VII. század fordulóján újból kereszténnyé tették e területet, s ott az immár a klasszikus műveltséget is beolvasztott keresztény kultúrának virágzó otthonát építették fel. Jelentékeny kultúrmunkát végeznek a VIII. században ir és angolszász misszionáriusok Németországban, míg Magyarországra 1000 óta német, olasz, szláv később francia papok újból behozzák a keresztény műveltséget, miután a régi római panóniai kereszténység a népvándorlásnak áldozatul esett az V. és VI. században.

Az államtól támogatott egyház e következetes kultúrmunkája az Itálián kívüli kontinensen Nagy Károly korában, tehát a VIII. és IX. század fordulóján hozta meg első gyümölcsét, az úgynevezett karoling-renaissance-ot, mely Nagy Károly udvarában érte el tetőpontját s mely egyházi és világi építkezésekben, iskolák szervezésében, a tanítás javításában és a környező kultúrterületek: Itália, Hispánia és az angolszász királyságok magasabb műveltségének átültetésében nyilvánult. Erre a korra, a IX. századra tehető a középkor jellemző tudományos munka-formájának, a skolasztikus tudománynak kezdete is. Skolasztikus, vagyis iskola-tudomány az a tudományos munka, melyet az iskola (egyetem) művel és szab meg.

A műveltség ápolói a Karolingok letünnte utáni időkben is a kolostorok, míg a világi papsághoz és a világi lakossághoz a kolostorok és káptalanok iskolái juttatják el a tudományos eredmények nekik elérhető mértékét. Oktatásnak és tudománynak, sőt az (egyházi) költészetnek is nyelve kizárólag a latin,

a pogány — német, angol, francia, olasz, majd magyar — költészet csak a nép száján él tovább. Az egyház viszont átvesz világi pogány mondákat, költeményeket s azokat egyházi szellemben átdolgozza.

A IX. század kulturális törekvéseit — a kezdődő scholasztikát — a kezdet nehézségei jellemzik. A mesterek (római írók s az egyházatyák, vagyis a VIII. század közepéig működött egyházi írók) műveinek megtanulása, kivonatolása képezik e kor íróinak fő munkásságát, de már önálló művek, önálló gondolkodás eredményei is fel-felbukkannak. Az akkor művelt tudományok, melyek e sorrendben a tanulás menetét is jelentik, a klasszikus korból átvett hét szabad művészet és pedig: grammatika, retorika (a mai stilisztika és fogalmazás), dialektika, majd az aritmetika, geometria, astronomia és musica. Ezek képezték a nyelvtanító trivium és a matematikai quadrivium tárgyait, melyek betetőzése aztán a theologia, mely ekkor még nem vált külön a filozófiától. A természettudományok nem igen érdeklik e század keresztényeit, míg a theologia-filozófia nekik az összes tudományok összefoglalását jelentette.

Mint a képzőművészetben, úgy a tudományban sem a természet megfigyeléséből indulnak ki. Művészetük szimbolizál, lelki elképzelések után dolgozik tudományos munkájukban dominál a spekuláció és rendszerezés, háttérbe szorul a természetmegfigyelés, tapasztalat és kritika.

A XII. század óta az iskoláztatás mind szélesebb világi körökre is kezd kiterjedni. Alacsonyfoku iskolák keletkeznek, másfelől kialakulnak a felsőbb műveltséget kultiváló egyetemek, először Itáliában. Leghíresebb a bolognai, majd a párizsi és oxfordi. Az első német egyetem a prágai, a második a bécsi, de

mindkettő már a XIV. században alapult. A XIII. században a párizsi egyetem áll a vezető helyen, theologiai és filozófiai tanulmányaival, mellette Bologna tűnik ki a jogtudományok művelésével. E két studium generálét magyarok is szorgalmasan látogatták.

A XII.—XIII. századot tudomány szempontjából a skolasztika virágkorának szokás nevezni. A tudományos munka célja ekkor is — mint a középkor korábbi és későbbi századaiban is — a régi görögök, rómaiak tanításainak rendszerezése, magyarázása, a keresztény tanokkal való összeegyeztetése, az ellentmondások kiegyenlítése. A skolasztikus: iskola-tudomány is elsősorban a theológiának a filozófiával összeszőtt problémáival foglalkozik: a dolgok végső okai-
val, Istennel, a teremtés és megváltás kérdéseivel, s az emberi élet végcéljaival. Minde kérdéseket, valamint minden tudományos problémát tisztán logikai úton, spekulációval próbáltak megoldani, filozófiájuk ekkor még főképp Szent Ágoston művein alapszik. A skolasztikus filozófiának két főiránya a XI. században kialakult realizmus s a vele közel egyidős, de hosszabb életű nominalizmus. A realizmus szerint az általános fogalmak (universalia) önálló léttel bíró eszmék, előbb megvoltak, mint a dolgok, amiket jelentenek s minden dolognak a benne rejlő fogalom a lényege. A nominalizmus szerint a fogalmak nem a dolgoktól külön életet élő eszmék, hanem csak ezek absztrakciói, csak nevek: nomina, s a valóságban csak a dolgok léteznek. E két irány között középutat foglal el (az újabb francia szépirodalomból is ismert) Abaelard conceptualizmusa, majd aquinói szent Tamás és még mások rendszere. Szent Tamás szerint a fogalmak Istennél megvoltak már a világ teremtése előtt, de megvannak a dolgokban is, melyekből az ember absztrahálhatja őket. Szent Tamásnak e gondolata

vezet át a misztikának ahhoz az alaptételéhez, mely szerint a lélek egy lényegű az Istenséggel.

A természettudományok iránti érdeklődés is felébred, mikor a kereszténység előtt ismertté válnak az arab tudósoknak javarészt a görög-római tudományon alapuló matematikai, csillagászati, orvosi, természettudományi és filozófiai, (főképp Avicenna és Averroes) munkái, Arisztotelesz, Platon és más görög filozófusok műveinek arab fordításai. Ez új tudásanyag nemcsak kibővítette a kereszténység ismereteit, hanem a gondolkodásnak, tudományos célkitűzésnek is új utakat szabott, új problémákat vetett fel. Új, az eddigi hét szabad művészet között el nem helyezhető disciplinák merülnek fel, s az új pogány ismereteket rendszerezni, az addigi ismeretekkel és az egyház tanításaival összhangolni kellett, amit a középkor két legnagyobb tudósa, Szent nagy Albert és aquinói szent Tamás végeztek el. Ekkor kerül a filozófia és theologia addigi legfőbb tekintélyének: szent Ágostonnak helyére Aristoteles. Szent Tamás és Albert érdeme, hogy e rendkívül változatos, egymásnak sokszor ellentmondó ismeretanyagot, mely a középkori tudományosságot zürzavarral fenyegette, harmónikus rendszerbe tudták foglalni. Mindketten dominikánusok voltak, s a XIII. században virágkorát élő skolasztikus: iskolatudomány többi jelentékeny művelői is legnagyobbbrészt a franciskánus, vagy dominikánus rendből kerültek ki.

A theologia és filozófia kezdenek egymástól elválni, s most már a természettudomány is beható tanulmányok tárgya, Albert meg Rogerius Baco már kísérleteket végeznek, s a tapasztalatot, megfigyelést teszik a természet megismerésének módszerévé. Annak ellenére, hogy Albert német volt, szent Tamás olasz, Baco angol, a XII.-XIII. században, tehát a skolasz-

tika virágkorában a franciák vezetnek, a párizsi egyetem a tudományos élet vezetője és központja. Hiszen egy ideig nagy Albert és Baco is tanított Párizsban.

A XIII.—XIV. század folyamán mélyreható változások mennek végbe a középkor életében. Szellemi téren ez abban nyilvánul, hogy a lelkek és elmék addigi harmóniája kezd felbomlani, vallási szekták mind gyakrabban ütik fel fejüket, a tudományok differenciálódnak, kételyek merülnek fel tudományos és vallási téren, s bomladozni kezd az addig egységes rendszerbe foglalt középkori ösztudomány, melynek utolsó, egyben legnagyobb összefogója aquinói szent Tamás. Új egyetemek keletkeznek, a párizsi háttérbe szorul, s a skolasztika lehanyatlík. Új irányba terelődik az emberi szellem, s a tiszta ész munka a tudományos vizsgálódásban nem elégíti ki a lelkeket, melyeken az érzelmek kezdenek dominálni, még a tudományos munkában is.

A misztika ez új — de a scholasztikából kiinduló — utjain Istennek addig tisztán észokokkal keresett megismerésére érzelmileg: az Istenség átérzésével törekednek, vele az érzelmek szárnyán való egyesülésre. Minden megismerés végcélja Isten, s mert az Istenség áthatja a mindenséget, az egész természetet, tárgyakat, ezek tudományos megismerése szükségképen elvezet Istenhez. Isten a minden, mindennek van lelke, s a lélek — az emberi, s a természetet átható egyaránt — az Istenségből való: a lélek egylényegű Istennel. A misztika korábbi, XIV. századi uttorői elmélkedéssel próbáltak az Istenséghez felemelkedni, a későbbiek lelkük megneemesítésével: erkölcsileg. Az ilyen, Istenével egyesült lélek társalgása az Istenséggel Kempis Tamásnak Krisztus követéséről írt négy könyve. Más főbb képviselői a misztikának Szent

Bonaventura, sőt már elődje Szent Ferenc is, Eckhart mester, ki németül, a nép nyelvén írt, szászországi Ludolf, Sienai Szent Katalin, Bingeni Hildegárd, a misztika természettudósa, nálunk magyaroknál árpád-házi szent Margit.

A misztikus irány mellett a tudományos vizsgálódásban továbbra is fennmarad a skolasztikus módszer. A XIV. században mind több szerepet kezd játszani a jogtudomány, mely az addigi primitív szokásjog helyére a skolasztika egyéb disciplínáihoz hasonló bonyolult jogi rendszereket épít ki, főkép a római jog átvételével. A római jog volt hivatva a népies szokásjoggal többé nem szabályozható jogi élet igényeinek kielégítésére. Evvel azonban egyre növekvő szakadék támad a jogtudósok idegen joga és a nép jogérzéke között, ami egyik jellemzője a későbbi, már a renaissance-ba átmoduláló középkor lelki szakadozottságának.

Míg a XIV. század az egyházi és világi jogtudomány virágkorának tekinthető, — a XII.—XIII. a theologia-filozófiáénak — a XV. századra, a renaissance és humanizmus századára a filológia lesz a vezető tudományág, a görög-római auktorok filológiai tanulmányozása. Felvirágzik egy tudós költészet is, mely tudomány-számba megy és tudósok által műveltetik. Az általános műveltség, mely rohamosan terjed a világiaknál is, az államférfiak, diplomaták kiképzése a filológiai műveltség, képzettség.

A renaissance terminus jelentené a görög-római írók műveinek, általán az egész klasszikus ókor szellemének újjáéledését, noha e klasszikusokon alapszik az egész középkori keresztény műveltség is, s noha a renaissance legalább annyira gyökerezik a középkorban, mint az ókorban. A humanizmus, mint neve is mutatja, az ember kiképzését teszi céljává, tehát

ugyanazt, mint a misztika későbbi foka, csak a földre irányítva. Ez új szellemi mozgalom kiindulópontja Itália, mely ekkor veszi át a vezető szerepet Európa művelődésében Franciaországtól. Nem véletlen, hogy a magyarok a XII.—XIII. században Párizsba, a XIV. század végétől, de még inkább a XV. és XVI. században Páduába, s más olasz egyetemekre járnak, melyek mellett még Bécs és Krakkó jönnek számba.

A XV. században a filológia művelése mellett a természettudományok, asztronómia, elméleti építészet, matematika terén is igen nagyot haladtak. Mint a renaissance művészetében az olaszoktól kiinduló naturalizmus jut uralomra, úgy a természettudományok fellendülése is a természet fokozott megfigyelésével függ össze. A renaissance azonban már egy egészen új világ, mely kívül esik a középkor szellemi mozgalmain.⁶

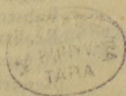
⁶ Előadásunkban nem terjeszkedtünk ki a szépirodalomra és a képzőművészetekre, mert e területeknek már vannak népszerű összefoglalásai.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

- Szent nagy Albert 75, 76
 Aristoteles 8, 75
 Szent Ágoston 7, 8, 12, 74, 75
 Szent Benedek (nursiai)-rend 16-18, 28
 Betegápolás 21-22
 Bírósiági szervezet 28-30
 Cassiodorus Senator 17
 Céhek 51, 62-63
 Cisztercita-rend 18-19, 28
 Cluny 11-12, 18-19, 44
 Szent Domokos, -rend 20-21, 75
 Egyetemek 72, 73-74, 76, 78
 Életmód 69-70
 Szent Ferenc (assisi), -rend 19-21, 75
 Feudalizmus (feudális állam) 24-28
 Földbirtok 53-58
 Földművelés 53-59
 VII. Gergely pápa 11, 12, 13
 Hadügy 23, 31-33
 Humanizmus 14, 77-78
 Hűbériség (hűbéri állam) 10, 11, 12, 24, 32, 33, 40-43
 Investitúra (-harc) 10-13
 Ipar 28, 50-51, 55, 59-63
 Iskolák 72-73
 Jótékonyosság 21, 51-53
 Karoling-renaissance 72
 Karthauzi rend 18
 Kempis Tamás 76
 Kereskedelem 28, 50, 59-66, 67
 Keresztes háborúk 13, 15, 45
 Kórházak 21
 Közigazgatás 30-31
 Lovagság 43-45
 Magán-egyházak 12
 Misztika 75, 76-77
 Munkanélküliség kérdése 52
 Nemesek 37-38, 39, 43
 Nem-szabadok 37-40, 43, 46-49, 54-58
 Népvándorlás 22, 37, 45, 54, 55
 Nominalizmus 74-75
 Országgyűlés 8, 27
 Pápaság 7, 11-16
 Pénzügyek 23, 33-34, 66-68
 Polgárok 49-51
 Rabszolgák 38-39, 54
 Realizmus 74
 Renaissance 14, 77-78
 Rendek (rendiség, rendi állam) 8, 26-27, 52
 Skolasztika 72-77
 Szabadok 37-40, 45-49, 50
 Szegénységi mozgalom 19-20
 Szerzetesség 16-22
 Aquinoi Szent Tamás 8, 74-76
 Tudományok 72-78
 Városok 28, 49-51
 Vazallusok 10, 11, 40-43

TARTALOM

	Oldal
Bevezetés	5
Egyház és vallás	6
A középkori állam	22
Társadalom	37
Gazdaság	54
Szellemi műveltség	71
Név- és tárgymutató	79

Jegyzet. E rövid összefoglalás nem egyéb, mint közismert tények előadása. A szakember fel fogja ismerni a szövegben is megemlített Below-nak, továbbá Schnürer-nek, Bernheim-nek, Dopschnak, Kulischernek, Kötzschke-nek Franz Strunz-nak és másoknak eredményeit. Az alkotmánytörténeti rész Kern művein alapszik, a magyar vonatkozások erészt szerző megfigyelései. A magyar történetre való utalások egyébként Hóman és Szekfű Magyar Történetének Hóman által írt I. és II. kötetéből valók.

KINCSESAZ

Az ország egyetlen, a tudományok minden ága és népszerűsítő könyvsorozata. 150 kötetes keretében az ismeretek teljes enciklopédiáját nyújtja, úgymint :

MAGYARSÁGISMERET
TÖRTÉNELEM
AZ ÚJ EURÓPA
IRODALOMTÖRTÉNET
EMBER ÉS TERMÉSZET
MŰVÉSZET, KÖNYV
KÖZGAZDASÁG, STATISZTIKA
VALLÁS ÉS FILOZÓFIA
TERMÉSZETTUDOMÁNY
ORVOSTUDOMÁNY
HADTUDOMÁNY, SPORT
FÖLDRAJZ
TÁRSADALOMTUDOMÁNY
ÉLETRAJZOK

„A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI”

önálló nagyobb monografiák a következő szerzőktől :

Szekfü Gyula, Weis István, Hóman Bálint,
Horváth János, Farkas Gyula, Babits Mihály,
Julier Ferenc, Gratz Gusztáv, Genthon István.

KÉRJEN RÉSZLETES PROSPEKTUST.

Kiadóhivatal : Budapest, VI., Vilmos császár út 26. sz.